

Красимир Лаков

ПРЕХОДЪТ,
КОЙТО НЕ СТАНА ТАКА,
КАКТО БЕ ЗАМИСЛЕН

THE TRANSITION
THAT NEVER HAPPENED:
AT LEAST NOT THE WAY
THAT WAS RECOMMENDED

И.П.И

Институт за пазарна икономика

Авторът изказва своите благодарности

на фондация „Върнън К. Крибъл” и на фондация „Крибъл”,
които обезпечиха финансово проекта;

на г-р Ричард Ран, който беше инициаторът на проекта и активно съдейства през
цялото време за неговото осъществяване;

на г-р Рон Д. Ът и на г-н Марк Блумфийлд, които участваха активно и оказаха подкрепа
при редактирането на английската версия на текста и филма;

на г-жа Юлиана Хайдутова и на г-жа Марго Мейкол, които се включиха в проекта за
заснемане на филма;

на г-н Тимъти Хайд за снимковия материал;

на г-жа Таиша Булард, която осигури административната подкрепа и координацията на
американския екип, както и координацията с българския екип;

на института „Катон” и на г-н Кевин Сенет, които осигуриха студио и техника за
заснемането на интервютата в САЩ;

на г-жа Светла Костадинова, която даде старт на работата на българския екип за
реализиране на проекта;

на г.ф.н. Красен Станчев, който оказа методическа помощ при работата;

на оператора Венцислав Николов и монтажиста Аспарух Йорданов;

на проф. Митко Димитров, директор на Института за икономически изследвания на БАН,
който предостави залата на института, за да се заснемат интервютата;

на г-н Милен Недев за дизайна и разработката на сайта на проекта;

на Булмаркет ДМ ООД, EVN България и верига магазини Mr. Bricolage, които предоставиха
снимков материал;

на г-жа Бинка Илиева за цялостната организация и координация по проекта;

както и на всички участници в интервютата.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	4
Въведение	5
Политическата ситуация в България в края на осемдесетте години	6
Дисидентското движение в България	8
Икономическата ситуация в България през осемдесетте години	11
Формиране и нарастване на външния дълг в България през осемдесетте години	13
Икономическата и политическата безизходица в страната	
довежда до преврата на 10 ноември 1989 г.	17
Основните теми от доклада	23
Приватизация	23
Промисленост	24
Селско стопанство	25
Социална политика	27
Заключение	28
Интервюта	29
Проф. Иван Ангелов	30
Ричард Ран	35
Венцислав Димитров	38
Роналд Ът	41
Боян Славенков	43
Марк Блумфийлд	45
Снимки	47

CONTENT

Photos	47
Introductory Letter from Richard W. Rahn	82
Introduction	83
The political situation in Bulgaria at the end of the eighties	84
The Dissident Movement in Bulgaria	85
The economic situation in Bulgaria during the eighties	88
Formation and growth of foreign debt in Bulgaria during the eighties	90
An economic and political stalemate in the country led to the coup of November 10, 1989	93
The main topics of the Report	98
Privatization	98
Industry	99
Agriculture	100
Social policy	102
Conclusion	103
Interviews	104
Professor Ivan Angelov	105
Richard Rahn	109
Ventzislav Dimitrov	111
Ronald Utt	113
Boyan Slavenkov	115
Mark Bloomfield	117

Предговор

Измина четвърт век от края на бившия комунистически режим в България и началото на политическия и икономическия преход. Настоящата книга и придружаващият я видео материал, отразяващи участието на американския екип (под патронажа на фондацията на Търговската камара на САЩ), са замислени да служат като хроника на ранния етап на прехода, започнал в началото на 1990 г. Известният химик и предприемач г-р Робърт Крибъл осигури началните средства за работата по първоначалния Проект за икономически растеж и преход към пазарна икономика, а двете от семейните фондации на Крибъл предоставиха щедра финансова помощ за създаването на настоящата книга и придружаващия я видео материал.

Те се базират на документални източници и спомени на мнозина от тогавашните участници – както българи, така и американци. Налице беше голямо обезсърчение, по-специално в България, за това, че много от препоръките бяха пренебрегнати, размити, отложени за по-късно, а понякога и саботирани от онези среди в България, които имаха други намерения, различни от планирания икономически растеж и свобода за българския народ.

Независимо от множеството разочарования и препятствия, сега България представя далеч по-добро място в сравнение с това, което беше в края на 80-те. Хората са наистина свободни и живеят в парламентарна демокрация. Реалният доход на глава от населението (съгласно оценката на МВФ на базата на паритета на покупателната способност) е около три пъти по-висок в сравнение с най-ниската точка от началото на прехода и около два пъти по-висок в сравнение с преди двадесет години. България има едно от най-ниските съотношения на дълг спрямо БВП в Европейския съюз (ЕС), а страната се намира в далеч по-добра позиция за посрещане на глобалните икономически предизвикателства в сравнение с повечето други държави в ЕС. Валутният борд, който ние първи препоръкахме през 1990 г., бе въведен през 1997 г. и осигури на страната ценова стабилност. Десетпроцентният плосък данък върху доходите на физическите и юридическите лица превърна България в една от конкурентните страни от гледна точка на нейната данъчна среда.

Неколцина от американците, които участваха в изработването на Проекта за икономически растеж и преход към пазарна икономика продължиха да работят още доста години с ключови фигури в България с цел да подпомагат продължаващия преход. Непрестанният диалог с различните американски участници, воден както чрез българските медии, така и под формата на частни разговори, относно това, кои са необходимите институции за създаването на едно успешно и проспериращо демократично гражданско общество, вероятно бе по-значим от самите препоръки, които бяха дадени от американците в началото на 90-те.

Една реална и значима допълнителна полза от плана за преход към пазарна икономика бе учредяването на Института за пазарна икономика (ИПИ), който играе ролята на изключително продуктивен и влиятелен мозъчен тръст. ИПИ продължава да насърчава свободния пазар, свободните хора и гражданското общество.

Ричард У. Ран

Съпредседател на

Проекта за икономически растеж и преход към пазарна икономика на България

Въведение

В съвременна България има голям брой както млади, така и възрастни хора, които сякаш не познават или не си спомнят за неготам далечното историческо и политическо минало на страната си. Някои просто предпочитат да не мислят за това заради относителната лекота на това да останеш апатичен. Именно тези хора са толкова лесно манипулирани днес.

Левите и тези, които по принцип се противопоставят на европейското развитие и включването на България в ЕС, осигуряват постоянен огън от антиевропейски настроения чрез публикации в онлайн медии, форуми, блогове и информационни сайтове в опит да се разпространи, смугне и изкриви вече обърканото и деформирано обществено мнение.

Много проблеми изглежда произтичат от факта, че българите са склонни да обвиняват другите за собствените си нещастия. Голяма част от обществото смята, че външните сили са „враждебни“ към страната. Някои отиват толкова далеч, че вярват в „универсална конспирация“ срещу един иначе „работлив и умен“ народ. Това е документален разказ за началото на преходния период от комунизъм към демокрация в България и представя част от хората, които са започнали промените.

Нека се върнем към осемдесетте години - предпочитан период от съвременните пропагандатори и хората, желаещи да си спомнят за „славните“ дни на социализма.

В края на 80-те години икономиката на социалистическа България е напълно фалирала. За всички, дори за комунистическите лидери по онова време, е ясно, че икономиката не може да върви напред със същите ресурси и методи на управление. Така управляващата комунистическа партия започва да прави радикални промени в модела. Същевременно в обществото започва да нараства социалното напрежение - нещо, което дотогава - през годините на зрелия социализъм, е считано за невъзможно.

Политическата ситуация в България в края на осемдесетте години

Немислими преди това промени започват да се извършват в политическия живот на България през осемдесетте години - време, когато външните нагласи към страната започват бързо да се влошават. Това се вижда от няколко значими събития.

Комунистическата партия решава да покаже готовност за проучване на нови идеи, за да постигне единство с общността и да се бори с някои икономически проблеми, пред които е изправена по това време. В края на 1984 г. е взето решение, което разтърсва страната - извършен е акт на насилие, при който традиционните мюсюлмански имена са заменени принудително с български, което засяга около 850 000 български турци.

Пропагандистите наричат насилието „възродителен процес“. Вътрешните и външните последици за България от този процес отварят рани, които няма да се затворят десетилетия напред. Този акт е осъден от целия свят и страната изпада в международна изолация.

Няколко години преди това, през 1982 г., името на България се свързва с опита за убийство на папа Йоан Павел II. Въпреки че не са намерени никакви доказателства, това се отразява негативно на репутацията на страната. Тази история е много близка до скандалното „убийство с българския чадър“ - една история, която шокира света няколко години по-рано.

Доказателство за кризата във властта е появата на дисидентското движение през 1988 г. Както и в други страни от Източна Европа, то обикновено се поражда сред интелегенцията и е стимулирано от процеса на гласност и преустройство при Михаил Горбачов в Съветския съюз.

В края на осемдесетте години в България започват да се създават и неформални политически и професионални групи. Те включват редица писатели, художници, актьори и режисьори. Партийното ръководство разбира заплахата и заявява, че интелегенцията демонстрира един вид демагогска, спекулативна представа за демокрацията и гласността.

Активизирането на определени кръгове на интелегенцията предизвиква отрицателна реакция от страна на управляващия партийен елит към тях и отговорни действия в познатия стил на комунистическата партия. В крайна сметка обаче прехвърлянето на властта в България е извършено от политици от висшите ешелони на партията и държавата.

Това развитие има и своите външни причини. Комунистическата система започва да се променя - нещо нечувано дотогава. В този смисъл, случващите се промени в България са част от общия икономически и политически климат на трансформация в социалистическите страни през бурното десетилетие.

Съветският съюз, зает основно с икономическите си проблеми, постепенно отпуска хватката на политически и икономически контрол, наложен върху останалата част от социалистическия блок от 1940 г. насам. Държави като Полша и Чехословакия започват да въвеждат неформални организации и профсъюзи, които не са свързани с никоя от официалните комунистически институции. По същия начин в Унгария започват да се развиват нови политики, различни от известните принципи на планираната социалистическа икономика. В ГДР финансовите затруднения на свой ред причиняват забележимо покачване на социалното и политическото напрежение през втората половина на осемдесетте години, което властите не биха могли да удържат.

Дисидентското движение в България

За разлика от другите социалистически страни, дисидентското движение в България се разбира не като политическо движение, а като движение за екологични и религиозни права. Българските дисиденти организират неформални организации само една или две години преди действителното рухване на социализма и тоталитарната държава, ръководена от Тодор Живков.

Формално, т.нар. Юлска концепция от 1987 г. е разработена и приета от комунистическата партия и дава право на гражданите да създават неформални организации. Това дава възможност да бъдат създадени първите български дисидентски организации за не-политически дейности като например опазване на околната среда и зачитане на религиозните и етнически права.

Дисидентството в България няма ясна идеологическа основа. За разлика от страни като Полша или Чехословакия, където в основата на повечето неформални професионални или политически организации стои идеята за премахване на тоталитарната социалистическа система като цяло, дисидентството в България е разпокъсано.

Има два основни идеологически лагера. Първият е сформирани от хора, свързани с комунистическата партия, които са били репресирани от правителството по различни причини. Тази група от хора е известна с положението си в обществото и с периодичното си противопоставяне на управляващите в един или друг момент. Тя има съвсем различни идеи за вида на необходимите промени в системата, доста по-мек в сравнение с тези на мощните дисидентски групи в други централноевропейски държави. В повечето случаи, тези противници на Живковия тип комунистическо управление не търсят радикална промяна, а поддържат един неясен вид „хуманизация“ на системата по линия на „перестройката“ на Горбачов в Съветския съюз.

Втората група е тази на идеологическото противопоставяне на комунизма и на съществуващата социалистическа система в страната. Повечето нейни членове са бивши политически затворници и хора, жестоко преследвани и потискани от системата. Те обаче са сравнително по-малко известни в България и по този начин сформират организации, които остават в периферията на обществото, само с няколко члена и са сравнително отхвърлени.

Има няколко примера за такива организации. През януари 1988 г. се създава Независимото дружество за защита правата на човека в България, оглавено от Илия Минев. Около една година по-късно е сформирани Комитетът за защита на религиозната свобода, свободата на съвестта и духовните ценности, ръководен от Христофор Събеѝ, който е свещеник. В началото на 1989 г. д-р Константин Тренчев създава първия независим профсъюз, наречен „Подкрепа“. Сред най-популярните дисидентски движения в края на осемдесетте години е екологичната организация, основана, за да се предпази населението на Русе, което периодично се обгазява с хлор от румънския химически завод в Гюргево на отсрещния бряг на река Дунав. Отчаяни майки са начело на протестите през есента на 1987 г.

Протестите им са официално подкрепени от хора, които желаят да променят социализма; да го направят по-човечен; истинска „перестройка“ на стария съветски модел. Националната преса реагира със серия от публикации, с които се осведомява обществеността по въпроса за високите нива на замърсяване на въздуха в Русе.

През март 1988 г. е показан документалният филм „Дишай“ на режисьора Юрий Жиров посветен на майките и децата от Русе. След прожекцията на 8 март 1988 г. се създава първата неформална организация в България, наречена Обществен комитет по опазване на околната среда на Русе. В ръководството участват популярни личности от онова време - писатели, актьори, художници, журналисти и спортисти - при това всички произхождащи от самата комунистическа партия. След този първи акт обаче Русенският комитет не предприема никакви по-нататъшни действия. Партийните структури и силите за сигурност принуждават основателите да спрат.

Едно голямо предизвикателство към властта на правителството е поставено през ноември 1988 г. Това е един клуб, наречен „Гласност и преустройство в България“. Въпреки че целите му са обявени за политически, призовавайки за промяна в управлението на страната, те не оказват влияние върху основите на политическата система. Причината за това отново е, че клубът е създаден от членове на съществуващата комунистическа система. В Софийския университет, около 81 членове на клуба се събират и обсъждат вижданията си за промяна. Сред тях са видни комунистически интелектуалци: поетът Христо Радевски, филмовият режисьор Дучо Мундров, философът проф. Кирил Василев, химикът академик Алексей Шелудко, поетът Радоѝ Ралин и други. Сред основателите на клуба са и интелектуалци, които са видни опоненти на управляващата партия: поетесата Блага Димитрова, философът Желѝ Желев и други. Основателите заявяват, че програмата на клуба излиза извън обикновената демонстрация на несъгласие и предлагат конкретно решение на проблемите, пред които е изправена страната. То разглежда шест теми: 1. Състоянието на икономиката; 2. Правата на човека и гражданските свободи; 3. Демографски проблеми; 4. Екологични проблеми; 5. Проблеми в българската култура; и 6. Нерешени въпроси, свързани с историята на България. Въпреки че тази организация твърди, че подкрепя радикалната политическа промяна, нейната програма е обвързана със съществуващите социалистически правила и задачите ѝ не надхвърлят плана за „хуманизация“ - нещо, което е постигнато в Унгария много по-рано - през 1956 г., а в Чехословакия през 1968 г. Клубът има за цел да подготви българското общество за смяна на режима (смяна на Живков) и за демократизация на социализма, но далеч не постига действително изкореняване на тогавашната политическа система.

На 11 април официално е създадено друго неформално сдружение - Независимо сдружение „Екогласност“ на базата на вече популярния Русенски комитет, което призовава към „хуманизация и демократизация на социализма“, но не поддържа конкретна политическа програма. Фактите сочат, че българските дисиденти са сравнително слаби и разделени. Търсят морална и идеологическа подкрепа от създателите на движението за преустройство в Съветския съюз и наистина получават (макар и не очевидна) политическа подкрепа от страна на управлението на Горбачов.

По този начин неформалните групи, създадени в края на осемдесетте години, остават популярни само сред интелектуалците в по-големите градове и на практика не оказват влияние върху обществото. Те са признати само като опозиция на Тодор Живков и неговия режим, но не и на социализма като политическа система. Това създава явна разлика между дисидентските движения в България и тези в страни като Полша, Чехословакия и Унгария. Относително краткият жизнен цикъл на движенията в България означава, че не се успели да създадат истинска опозиция на системата и реална промяна в политическата идеология. Това се оказва безспорна слабост на българския преход. Липсата на квалифицирани специалисти с конкретно виждане за замяна на отиващата си социалистическа система подпомага групи като тайните служби и подкопава пътя към прехода, оставяйки видими белези в по-новата история на страната.

Въпреки че не оцеляват повече от година, дисидентските движения в България стават основа за създаването на политически съюз на демократичните сили, известен като СДС. Именно тази коалиция поставя началото на една плуралистична политическа система в страната. Дори и като политическо движение обаче ранното СДС и неговите лидери дават да се разбере, че не искат радикална промяна, нито фактическа власт за себе си. Минават месеци преди партията да промени програмата си и да започне да обсъжда възможността за сваляне на властта и алтернативна програма. Въпреки че често участват в чуждестранни и предварително планирани сценарии, политическите партии, създадени от дисидентските движения, все пак прокарват някои промени в българската политическа система. Въпреки че процесът е труден и болезнен, СДС успява да генерира социализма в началото на деветдесетте години, което в крайна сметка поставя организацията от лявата страна на политическия спектър. Формата на неговото дисидентско движение обаче е основната причина СДС да бъде нестабилна и идеологически нехомогенна организация, което в крайна сметка довежда до постепенното му отмиране и почти изчезване днес. Във всеки случай най-голямата заслуга на дисидентското движение е ролята му за формирането на плуралистична партийна система в началото на деветдесетте години на миналия век.

Икономическата ситуация в България през осемдесетте години

Днес човек често може да срещне хора, които обичат да си спомнят за осемдесетте години, твърдейки, че икономиката е била по-жизнеспособна и че хората са имали по-висок жизнен стандарт. Изявления като тези днес често се използват като средство за допълнително манипулиране и повлияване на общественото мнение, като създават измамно чувство на носталгия по „доброто старо време“.

Осемдесетте години отбелязват последния етап на всеобщата криза на социализма в Източна Европа. В опит да спасят властта, управляващите комунистически партии се опитват да въведат няколко важни икономически реформи. В България това е реформата от 1987 г., наречена Юлска концепция, чиято цел е да се запази политическото статукво, като се прави опит за призоваване към един вид пазарна икономика. Юлската концепция претендира да генерира монопола на държавната собственост и плановата икономика. Реформите обаче в по-голямата си част са неуспешни. При новите политически и икономически условия, пред които е изправена Европа, половинчат опит като този е и твърде малък, и е твърде късно да бъде направен.

В края на осемдесетте години вътрешните и международните събития показват, че времето за обикновена реформа е отминало и вместо това е време да се замени съветската система като цяло. Това изисква сигнал за събуждане: болезнено, но бързо завръщане към икономическите принципи на капитализма, от които Източна Европа се е дистанцирала така радикално след края на Втората световна война.

През 1984 г. настъпват две промени, които показват, че идва нов ден. Първата е опитът от страна на управляващата комунистическа партия да въведе приватизация под формата на нова икономическа политика. Приватизацията се осъществява чрез създаването на малки фирми при използване на публични средства главно от Минералбанк и Българската стопанска камара. Идеята е държавните средства да се управляват като частни; да се повиши конкурентоспособността на промишлеността, като се продава на западните пазари във валута и се закупува такава необходима за българската промишленост модерна западна технология. Последната е от особено решаващо значение за трансформацията.

Втората промяна е усетена от мениджърите в социалистическата държава, тъй като започват да получават достъп до високи технологии чрез западни източници. За да задейства своите нови цели, държавата става по-отворена и най-висшето ниво в комунистическата партия започва да търси контакт със западни капиталисти от ранга на Робърт Максуел и Йозеф Щраус, които посещават България няколко пъти през годините. Страната провежда няколко форума, наречени „Изток-Запад“, които представят чуждестранни фирми, потенциални инвеститори, вносители на технологични системи и ново оборудване за българската икономика.

От много по-голямо значение е, че преди Горбачов да гоиде на власт в Съветския съюз, България успява да използва успешно приоритетните икономически отношения, които има със своя „голям брат“, и внася евтини суровини от Съветския съюз. Част от тях се преработват и реекспортират. За да не ядосат своите съветски другари, българските комунисти отделят част от приходите за различни комунистически режими в развиващите се страни. Основно обаче доходите от чужбина се използват за внасяне на технологии извън Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ).

Промяна започват да усещат и гражданите в средата на осемдесетте години. Малка част от постъпленията от чуждестранна валута се използват, за да се разнообрази сивият вътрешен пазар. Въз основа на новата икономическа политика в чужбина се създават малки фирми - предимно в Австрия и ФРГ. Тези години са най-успешните от гледна точка на жизнения стандарт в социалистическа България. Въпреки че стандартът е несравним с този в една демократична страна с пазарна икономика и значително по-нисък от този в други социалистически страни като ГДР и Чехословакия, той все пак е по-висок, отколкото в страни като Румъния, СССР и Полша, например.

С идването на Горбачов на власт и увеличаващите се икономически затруднения, пред които е изправен Съветският съюз, това краткотрайно предимство, от което се облагодетелства България, бързо изчезва. Недостигът на валута означава, че нарастващата дупка трябва да бъде запълнена с чуждестранни заеми - задлъжняването е в подем.

Формиране и нарастване на външния дълг в България през осемдесетте години

Трябва да се каже, че паричната и дълговата политика на социалистическа България са едни от най-строгите пазените тайни на държавата. Дори подробното и педантично направено проучване, озаглавено „История на външния дълг на страната от 1878 до 1990 г.“, публикувано през 2006 г. от Българската народна банка, не дава доказателства за това как се материализира дългът през осемдесетте години. Въпреки това се стига до криза, която завършва с обявяването на мораториум на 29 март 1990 г.

Сливването на политическата и икономическата партийна власт е показано ясно от историята на натрупването на гореспоменатия дълг. В България съществуват две мощни комисии при Политбюро на Централния комитет на комунистическата партия, които могат да се разпореждат с валутата на държавата в икономиката: Паричната комисия, чиито председател от 1977 г. до 1988 г. е Тодор Живков, а по-късно Андрей Луканов, и Държавната комисия по научно-техническа политика на Централния комитет на комунистическата партия, ръководена от Огнян Дойнов.

Паричната комисия има право да взема решения по държавния валутен план. Комисията контролира изпълнението на плана за износа и изразходването на наличните валутни средства. Нейните решения са задължителни за всички институции и изпълнителни органи в страната. В състава и влизат единайсет члена от най-висшето партийно ръководство, министри и председателят на Националната банка.

През 1986 г. с решение на Бюрото на Министерския съвет се създава нова комисия по валутните въпроси на подчинение на Министерския съвет. Това е израз на промяна в споменатата вече икономическа политика, която цели да даде по-голяма автономия на икономиката и да я отдалечи от партийните лидери. Решението за тази промяна съвпада с идването на Горбачов на власт в Съветския съюз.

Държавната комисия по научно-техническа политика на Централния комитет на Комунистическата партия има персонал от двайсет и шест старши члена, включващи секретари от Политбюро и Централния комитет, министри, председателя на Академията на науките и други. Тази комисия определя валутата за финансиране на различни индустрии и въвежда организационни структури, зависещи от приходите от чужбина. И двете комисии на комунистическата партия обаче не успяват да поемат контрол над въпроса за пресъхналите потоци от чуждестранни приходи въпреки усилията за увеличаване на приходите чрез създаване на фирми на Запад. Брунтите задължения на България през 1985 г. са около 4 млрд. долара. Четири години по-късно те се увеличават почти три пъти и достигат 11,40 млрд. долара.

Нарастването на дълга започва след прекратяването на допълнителните количества суров нефт, идващи от Съветския съюз, които България реекспортира. Дотогава приходите в страната, идващи от реекспортирания съветски нефт, са над 1 млрд. долара годишно. Ситуацията се влошава в резултат от нарастващите разходи за плащане на дългосрочни и краткосрочни заеми. През 1984 г. задълженията са 1,2 млрд. долара, а няколко години по-късно достигат 2,5 млрд. долара. В същото време България отпуска экспортни кредити на голям брой развиващи се страни със социалистическа ориентация. За периода 1984-1989 г. те достигат 700 млн. долара. Обслужването на този дълг към България продължава да намалява и през 1989 г. спира напълно.

Паричната комисия на Политбюро на комунистическата партия и партийно-гържавната комисия по научно-техническа политика управляват много лошо постъпленията от валута през периода 1985-1989 г. Това довежда до загуби и още външен дълг. Отпускането на заеми на няколко арабски гържави в края на осемдесетте години нараства, достигайки 3,8 млрд. долара. Икономически въпроси като например концесията за нефт в Либия или концесията за гървесина в Габон (през 1988 г. търговска банка Балканбанк подписва банкова гаранция за 18 млн. германски марки, чрез която България ще получи концесия за производство на тропическа гървесина от Габон след субсидия от германската Комерцбанк, която в крайна сметка се стича в частни джобове), довеждат до загубата на стотици милиони.

Според Министерството на външните икономически отношения в края на 1988 г. България е отпуснала гържавни заеми на 28 развиващи се страни. Повечето гържавни заеми в обменени левове облагодетелстват Ирак - 965 млн., 344 млн. отиват в Либия, 303 млн. - в Алжир, 79 млн. - в Нигерия, 63 млн. - в Ангола, 56 млн. - в НДР Йемен. Списъкът продължава. През 1989 г. тези субсидии добавят близо 2 млрд. долара към външния дълг. Но това е само малък процент. Основната част от външния дълг идва от задълженията на България към СИВ. Проблемът се задълбочава още повече от решението търговските плащания да се извършват в конвертируема валута. От гледна точка на дълга на България цифрите нарастват бързо от 2,1 млрд. долара през 1984 г. на близо 9 млрд. долара през 1989 г.

И още един фактор допринася за нарастването на българския външен дълг през осемдесетте години. След 1985 г. започва бърза тенденция към влошаване на търговския баланс. Дефицитът се увеличава от 85 млн. долара през 1984 г. на 1,3 млрд. долара през 1989 г. поради намаленото производство и износа и стабилното нарастване на вноса, особено на селскостопанска продукция и основни храни. През 1980 г. България внася селскостопанска продукция за по-малко от 200 млн. долара. През 1985 г. обаче вносът надвишава 350 млн. долара, а през 1988 г. тази цифра нараства до 496 млн. долара. През тези години България, наред с други суровини внася фуражи, меласа, захар, ориз, месо, мляко, масло и други. Интересното е, че вносът е основно от западни несоциалистически гържави. Вярно е, че по време на същия период България все още има висок износ на пресни и преработени плодове и зеленчуци, тютюн, цигари и месни продукти, но това не е достатъчно, за да гарантира необходимия внос на нефт, природен газ, памук, целулоза и други ключови суровини за промишлеността. През 1988 г. постъпленията от валута от износа на селскостопанска

продукция (по данни на Министерството на външните икономически отношения) намаляват около два пъти в сравнение с 1984 г.

Положението не е много по-добро и при производството на храни и дрехи. Между 1985 г. и 1989 г. разходите в чуждестранна валута за внос на храни и дрехи нарастват с 600 млн. долара. По същия начин, по отношение на тежката индустрия по различни причини в периода 1984-1988 г. някои стоки, които преди това осигуряват големи постъпления от валута, отпадат напълно от экспортния списък. Това са кораби, цимент и електроенергия.

Всички тези промени довеждат до общи икономически и финансови затруднения, които водят до намаляване на общото промишлено производство. Резултатът е спад в износа на произведени стоки в почти всички индустрии. Статистиката за тези години показва значително намаляване на количеството цветни метали, машини, мотокари, трактори, трактори и помпи - дотогава традиционно български износ. Друг традиционен износ, който намалява, включва торове, урея и химични влакна. Производството на промишлени и потребителски стоки като хладилници и други домакински уреди също намалява.

В крайна сметка цифрите са съвсем ясни. Намаляването на износа на селскостопански стоки и храни заедно със спада в износа на стоки на леката промишленост довежда до намалени постъпления от валута от около 1 млрд. долара.

В началото на осемдесетте години в страната има положителен търговски баланс от около 1 млрд. долара, но до 1985 г. балансът става отрицателен - отново с около 1 млрд. долара - поддържайки това ниво до 1989 г.

Ако човек се взглежда в структурата на българския износ за този период, ще види, че най-големите чуждестранни постъпления идват от два сектора - оръжия и „специално“ оборудване и реекспорт на преработен нефт. От тези два източника идват над 50% от постъпленията от валута за страната през втората половина на осемдесетте години. Както вече споменахме, промените в износа на суров и рафиниран нефт настъпват след идването на Горбачов на власт в СССР. Не по-добра е и съдбата на т.нар. „специални“ продукти, приходите от които започват рязко да намаляват през втората половина на осемдесетте години. Всъщност, горепосочените заеми за страни от третия свят, отпуснати от България, са свързани с доставката на оръжия и оборудване и така и не са погасени.

До края на това десетилетие България влиза в криза, свързана не само с валута, но и със стокови дефицити. Това естествено довежда до нарастваща инфлация. В същото време практиката за плащане на заплати при намаляваща производителност и неизползван капацитет в промишлеността нараства. Рязко влошената трудова дисциплина впоследствие довежда до увеличаване на производството на продукти с ниско качество. През тези години почти всички производствени разходи парадоксално нарастват и комунистическото политическо ръководство все повече покрива бюджетния дефицит чрез печатане на пари. Прогнозните цифри в края на десетилетието показват, че страната е натрупала стокови запаси от около 4 млрд. лв., докато паричните средства само в населението са над 6 пъти повече - около 25 млрд. лв. Какво би могло да бъде по-добра среда за неконтролирано покачване на цените? Резултатът - настъпва сериозна икономическа, политическа и социална криза в социалистическата система в края на осемдесетте години.

Това принуждава Тодор Живков да започне най-голямата икономическа реформа, която страната е виждала. През 1987 г. се приема Юлската концепция. Тя се опитва да запази политическата система, но в същото време да трансформира централното планиране в пазарна икономика, включително отказа от монопола на държавната собственост.

В действителност всички мащабни икономически реформи се провалят пред лицето на икономическата криза, нарастващите дългове и влошаващото се международно положение. Както на местна почва, така и в международен план общото мнение е, че времето за реформи е отминало и сега е време за радикална промяна - такава, която ще замени съветската система завинаги. Това ще бележи времето на болезнено ново начало - завой на 180 градуса към икономическите принципи на капитализма - система, от която Източна Европа е напълно отчуждена след Втората световна война.

Икономическата и политическата безизходица в страната довежда до преврата на 10 ноември 1989 г.

На 10 ноември 1989 г. Тодор Живков подава оставка като ръководител на комунистическата партия и скоро след това като държавен глава. По време на бурния период на промяна властта е взета от едно крило на комунистическата партия, подкрепяно от Кремъл. Тази група включва предимно последователи на концепцията за преустройство на Горбачов и смята, че трябва да се намери ново лице на социализма и нови методи за управление на икономиката. Събитията в страните от Централна и Източна Европа обаче отиват далеч отвъд първоначалните идеи на перестройката. Преходът към демокрация и пазарна икономика е на първо място в дневния ред. Обикновените козметични промени в повреденото лице на социалистическата система вече не са достатъчни. Централна Европа е изправена пред уникална историческа възможност - шанс за цялостна промяна. И точно това се случва. В България обаче хората не са подготвени за това.

Присъствието на такива политически субекти и генезисът на авторите на преврата включват както открити, така и скрита приемственост в развитието на българската политическа и икономическа сцена през следващите години. Тази приемственост е привлечена от структурите под влиянието на комунистическата партия и нейната тайна полиция.

Оставката на Живков също е продукт на промените, настъпили след „нежната революция“ в Централна и Източна Европа - едно от най-необикновените събития на двadesети век. Въпреки че е замислено като политически процес на възраждане, движението излиза от контрол, подхранвано от необузданото желание на хората за промяна. По този начин комунистическият режим в тези страни е необратимо отслабен и компрометиран. Модернизацията в страни като Полша, Чехословакия и Унгария (и в по-малка степен България и Румъния) довежда до увеличаване на нетърпимостта към нелиберални, недемократични социални практики. 1990 г. отбелязва годината на голямата промяна в Централна и Източна Европа (въпреки че опитът на всяка страна варира по степен на интензивност).

Паралелно с упадъка на СССР, държавите в състава на Югославия започват да се откъсват. Полша започва форма на „шокова терапия“, а ГДР се обединява с ФРГ. В България комунистическият режим на Луканов продължава отчаяната си борба да остане в действие. Приватизацията на промишлеността продължава да липсва въпреки непрекъснатите обещания за структурна реформа. Една от малкото инициативи, обсъждани по това време, е отстъпването на известна държавна собственост като част от т.нар. работническо-мениджърска приватизация, при което имуществото на малки и средни икономически структури ще бъде прехвърлено на мениджърите и служителите, които работят в тях. Този вид приватизация обаче така и не се осъществява, дори през следващите години.

Освен това, ако се беше осъществила, щеше да обслужва само ешелоните на икономическата номенклатура.

Социалната структура на класите, притежаващи елитарни претенции в посткомунистическа България, е много по-сложна. Висши функционери, наследници на комунистическата партия, държавни глави, общински администратори, номенклатури в правоприлагането и особено прословутите тайни служби - всички искат да заявят права над парче от баницата на националната собственост.

Действията (или по-скоро тяхната липса) на тези посткомунистически класи постепенно довеждат до нещо като „студена война“ и разкол в българското общество. Външно основните участници в това разделение включват новообразуваните партии (особено радикалните подразделения в тях), синдикатите и неправителствените организации. Заг тях обаче стоят както вътрешни, така и външни организации, чиито интерес е да провокират допълнително обществено недоволство, с което да попречат на всякакъв шанс за политическа консолидация и да позволят контролирано ограбване на националните богатства на страната. Хаосът ескалира и по-голямата част от отчаяните български граждани се оказват в състояние на екзистенциална криза. Мандатът на Луканов отбелязва началото на масово затваряне на предприятия, което довежда до рязко увеличаване на безработицата. Най-тежко са засегнати секторите инженерство и електроника (на които социалистическата икономика е разчитала в продължение на много години).

До 29 март 1990 г. Луканов обявява едностранен мораториум върху погасяването на външния дълг. Това без съмнение е най-спорният акт от първия мандат на Луканов. Той оставя дълбок отпечатък в икономиката на България за много години напред. Луканов разбира, че неговото правителство не притежава нито капацитета, нито способността да разработи и прилага програма за преход към пазарна икономика. Затова фактът, че правителството не успява да изпълни програма, насочена към напълно функционираща пазарна икономика, е най-голямата му грешка. Това правителство завинаги ще остане в паметта на хората като „зимата на Луканов“, белязана от студ, глад, мизерия, празни магазини и спиране на тока.

В същото време една затруднена България продължава да раздава заеми на фирми и физически лица в чужбина със средства от валутните резерви, принадлежащи на повече от 400 български фирми, регистрирани в Западна Европа. Според докладите и свидетелствата за период от няколко месеца (от края на 1989 г. до лятото на 1990 г.) между един и два млрд. долара изчезват от валутните резерви.

Москва също започва да се разграничава от своя някога верен съюзник от Източния блок и да намалява търговията си с България. По този начин износът на селскостопанска продукция се срива, особено що се отнася до преработената. През това време България преживява някои от най-трудните си дни в най-новата история. Мораториумът върху външния дълг изолира страната и липсата на икономически реформи на практика спира развитието. Политическото напрежение нараства, тъй като страната започва да усеща товара на неуспеха на правителството да въведе грастични, незабавни икономически мерки. Централна Европа набира сили, а България все още стои в пълна безизходица.

Предвид на сложността на ситуацията Луканов разбира, че има спешна нужда от външна помощ. За да осигурят този вид финансова помощ за стабилизиране на страната обаче институции като МВФ и Световната банка искат да видят развитието на работеща програма за реформа.

В същото време са създадени няколко програми в подкрепа на прехода към демокрация и пазарна икономика, но това са продукти на политическите партии, които се различават толкова много в мненията си, че не може да бъде постигнат консенсус. Нито партиите желаят да обединят усилията си. Накрая дискусията на кръглата маса довежда до малка промяна. Така крахът на националните икономически механизми и нежеланието да се проведе радикална реформа довеждат до състояние на криза. Намаляването на БВП и в последствие на жизнения стандарт излиза извън контрол и България е изправена пред най-тежката икономическа криза в историята си. Започвайки през 1989 г., хиляди висококвалифицирани професионалисти напускат страната в опит да подобрят условията си на живот и да реализират потенциала си в чужбина. Тази масова миграция скоро достига епидемични размери. Много висококвалифицирани кандидати ще потърсят удовлетворение на Запад, лишавайки в крайна сметка страната от интелектуалния ѝ елит.

Липсата на ясна програма за преход към демокрация и пазарна икономика почти изцяло се дължи на ограничената опозиция на тоталитарния, авторитарен комунистически режим. Този режим е сред най-рестриктивните в Източния блок; не е съвпадение, че не е имало мащабни национални дисидентски движения в името на демократизацията. Цялата опозиция е необратимо потисната.

Втората половина на двадесети век бележи и проникването на т.нар. „тайни служби“ в тъканта на обществото, което води до деформация на функционалните му механизми. Това е причината за неспособността на страната да въведе истински демократични процедури, функционираща правна система и либерализирани икономически политики след 1990 г. Потисническият характер на авторитарния режим не само възпрепятства политическото развитие, но довежда и до формиране на различни звена на организираната престъпност. Скоро това се трансформира в съзнателно усилие да се потисне административно (и напълно незаконно) всяко частно предприятие и довежда до допълнителен спад в доходите на голяма част от българските граждани.

Вторият мандат на Андрей Луканов след изборите на 10 юни 1990 г. продължава до 29 ноември, когато министър-председателят подава оставка. Официално оставката му се приписва на натиска, оказан от страна на синдикатите, но други, (неофициални) обяснения сочат към факта, че партията на Луканов не би подкрепила въвеждането на реформи, които по това време той е бил длъжен да проведе. Ако това правителство беше подкрепено от членовете на собствената си партия и беше в състояние да въведе ефективни реформи, най-вероятно България щеше да се развива успешно, подобно на Чехия, Унгария и Полша. По това време вече се разпространява информация за неминуеми, непопулярни мерки, които трябва да бъдат взети от доверено правителството - такова, подкрепено от мнозинството от политическите партии.

След това през 1990 г. Българската социалистическа партия се оказва в необичайна позиция. Тя печели изборите, но отказва да ръководи страната, защото ще трябва да въведе тези непопулярни реформи.

По този начин Луканов ще бъде принуден да си сътрудничи със СДС, за да сформира коалиционно правителство. На 30 октомври 1990 г. заявява: "Аз наистина вярвах и продължавам да вярвам, че еднопартийно правителство не е добър вариант за България. Бих искал да подчертая, че моята програма не е програма на БСП - намерението ми е да обединя страната. Нейните основни принципи съм развил много преди 10 ноември". СДС не е склонно да се съобрази обаче, освен ако Луканов не се разграничи от БСП, което той безусловно отказва. Въпреки това, приносът на Луканов към избирането на Желю Желев за президент е едновременно значителен и решаващ фактор. Това включва убеждаване на "упоритите" членове на Висшия съвет на парламентарната група на БСП да приемат това, което в техните очи е "исторически компромис".

По-късно Луканов успя да прокара и решението за формиране на коалиционно правителство при Димитър Попов. Луканов номинира Иван Татарчев за министър на вътрешните работи и Георги Пирински за заместник министър-председател на икономическата реформа. В последния момент обаче Иван Костов ще откаже да приеме това предложение и Луканов отново ще бъде принуден да търси алтернативи. Той отчаяно иска да убеди опозицията, както и Запада, в желанието си за радикална реформа в името на пазарната икономика и политическия плурализъм.

За да постигне този тип реформа, Луканов се обръща за помощ отвън в лицето на група специалисти от Търговската камара на Съединените американски щати, ръководена от Ричард Ран, която да изготви писмен план за икономическия преход. Това е единственото възможно и сравнително бързо решение на сложната икономическа ситуация в страната. И двете страни разбират, че за прехода от тоталитарна система към демокрация и свободен пазар няма проста рецепта. За да се изготви толкова сложен план, е необходимо да се включат и приемат някои от стратегиите, използвани от страните в Централна Европа, които са извършили по-рано реформи. А така също и да се позоват на опита на някои азиатски страни.

В очите на Луканов въвеждането на такава програма ще позволи най-накрая да се осъществи коалиция с опозицията. Луканов смята, че едно коалиционно правителство ще доведе до два варианта на развитие. Единият би бил обезсилване на самата опозиция, която, приемайки да работи със социалистите по програма за икономическа реформа, би изоставила някои от своите по-радикални политически искания като например лустрацията. Другият вариант би бил легитимиране на новия имидж на социалистите. Луканов и най-близките му съюзници искат да докажат на Европа и на света, че вече са напълно демократизирани, приспособявайки се към европейските идеи за социализъм.

Опитите му обаче отново са посрещнати с ожесточена съпротива от страна на членовете на комунистическата партия, обременени от непроменената идеология, от която все още е проникнат политическият климат в страната. По този начин Луканов е между чука и наковалнята. Той разбира, че без подкрепата на утвърдени членове на комунистическата партия не може да запази БСП - наследник на БКП, нито да остане на

власт още дълго. Така, на практика, в началото на деветдесетте години няма промяна в начина, по който функционира партията. Дори и промяната в името ѝ на социалистическа вместо комунистическа е посрещната неохотно от повечето партийни членове. Поради тази причина Луканов е принуден да играе различни роли - една за Запада (включително за експертната група на Ран и Ът), друга за българската опозиция и трета (изцяло различна) за членовете на собствената му партия по време на масовите комунистически митинги през 1990 г.

Вътрешните сили, работещи срещу Луканов и мисията му да трансформира комунистическата партия в модерна социалистическа партия, продължават и след смъртта му. Комунистическите партии в другите бивши социалистически страни се разпадат с изключение на партията в Чехия, която запазва името си, макар след пагането на режима да променя елементи от идеологията си. За сметка на това, обаче, в Чехия се формира силна социалдемократическата партия от европейски тип, която играе важна роля в страната и до днес. По този начин старата комунистическа партия в Чехия се свива до твърдо ядро от праволинейни членове и през следващите двадесет години винаги ще събира около десет на сто от вота по време на парламентарни избори. Може би това не е учудващо за бивша комунистическа страна, тъй като тя и просперираща Чехия.

В България обаче виждането на Луканов за промяна както в държавата, така и в собствената му партия е доста по-различно. Като че ли всички наведнъж, един милион членове на тоталитарната партийна държава, ще трябва да бъдат убедени, че вече са партия на европейски социалисти в една демократична държава; че ще бъдат лишени от привилегиите, които преди това са имали безусловно съгласно чл.1 от комунистическата конституция. И тогава - през деветдесетте години, и днес - двадесет и четири години по-късно, е очевидно, че комунистическата партия в България не е разполагала и все още не разполага с потенциала или волята да се очисти напълно от тоталитарните си навици. През 1990 г. за партията и повечето от членовете ѝ би било невъзможно да приемат програмата за истинския преход към демокрация, не на последно място такава, създадена от американски експерти.

Луканов ясно разбира, че не може да убеди собствените си хора да се ангажират с нея. По същия начин не би могъл да спечели подкрепата на опозицията - дори въоръжен с програма като плана Ран-Ът - нежеланието ѝ да си сътрудничи с комунистите е непоколебимо. Тези обстоятелства означават, че усилията, положени от американските експерти, са обречени от самото начало. Рамката за реформа, която представят пред Луканов през октомври 1990 г., трябва да послужи като оперативен документ, но такъв, който би проработил, само ако от самото начало се договорят конкретно финансиране, срокове и отговорности. Такива няма. Нещо повече, спорно е дали самият Луканов вярва, че една американска програма би могла в действителност да бъде пусната в действие предвид състоянието на политически хаос, обхванал страната по това време.

Според проф. Иван Ангелов - авторът на две глави от програмата и човекът, който координира работата между американските експерти и българските консултанти по проекта, той и останалите членове на екипа са сатанизирани от собствената им партия дори само затова, че са участвали.

Основните теми от доклада

Приватизация

Докладът става известен като Ран-Ът. Той се основава на няколко основни постулата. Първите два са за либерализация и приватизация. Либерализацията на цените и приватизацията не са крайни цели сами по себе си. Те са средство, чрез което да се подобри ефективността на производството, да се спре ненужното разхищение на ресурси и в крайна сметка да се повиши жизненият стандарт. Тези цели са идентифицирани и изброени в началото на доклада. Авторите признават, че цялостният успех на реформата зависи от успеха на приватизацията.

Авторите на доклада твърдят, че няма рецепта за приватизация, защото историята не дава пътна карта за прехода от командна към пазарна икономика. Докладът се гради върху опита на държави от Югоизточна Азия, Латинска Америка и върху опита на бивши социалистически страни като Полша и Унгария, които са започнали икономически реформи преди България.

Съществена част от плана за приватизация е търсенето на консенсус между политическите партии, както и участието на народа. В доклада се заключава, че би било по-добре да се улесни покупката на акции в дружествата от реалните хора, работещи в тях. Авторите излизат с идеята да се предложат безлихвени заеми с тригодишен срок на погасяване като средство за стимулиране на работещите в дадена фирма да участват в приватизацията. По този начин се смята, че ако приватизацията е ключов компонент на реформата, бедността и страданието никога не биха достигнали катастрофалните нива, наблюдавани в средата на деветдесетте години. За съжаление този вид приватизация, описан в доклада, не се сбъдна в България.

Интересно е да се отбележи как докладът определя целта на приватизацията. “Очевидно основната цел” - се казва в първа глава на доклада - “е да се подобри ефективността и производителността на българските предприятия с цел подобряване на жизнения стандарт.” В доклада се твърди, че приватизацията е в основата на реформата; че засяга политиката и икономиката, тъй като е “политически процес с икономически последици”. Идеята на доклада е българското население да се включи в приватизацията. В глава първа “План за действие за България” се казва: “Персоналът да участва активно в приватизацията, да се улесни покупката на акции от служителите. В някои случаи цялото предприятие може да бъде продадено на персонала”. В действителност най-забележимото несъответствие между това, което се препоръчва в доклада, и това, което се случва в действителност, е именно приватизацията.

Всъщност, е трудно да се намери програма за икономическа реформа в най-новата българска история, която да е била по-открито презирана и по-агресивно дискредитирана от членовете на комунистическата партия от плана Ран-Ът.

До днес този документ е обвиняван за всички неуспехи и нещастия, сполетели страната след падането на комунизма. Парадоксално е, че никога не е имало по-скандален документ, който в действителност да е толкова малко разбран и познат. Малко вероятно е тези, които са говорили и все още говорят против програмата, някога да са я чели. И малко вероятно е повечето от тези, които са я чели, да са разбрали какво има за цел да постигне или инструментите, които предлага за постигане на преход. Това предполага, че тази група от хора просто е срещу демократизацията на България, срещу развитието на пазарната икономика и срещу съюза ѝ с вече развита Европа.

Промисленост

Един от най-големите проекти, описани в доклада, е създаването на жизнеспособна и конкурентна промишленост. За да се направи това, страната трябва да може да привлече значителни чуждестранни инвестиции. Според авторите на доклада това би могло да стане чрез създаване на свободна икономическа зона. Свободната зона ще създаде работни места и възможност за разработване на продукти, които биха могли да се конкурират на световния пазар. Идеята за подобно предложение идва от примерите, дадени от някои азиатски страни, които успешно изпълняват подобни политики. Смята се, че този вид конкурентно предимство може отчасти да дойде от предимствата на България в областта на информационните технологии.

Независимо от силните страни на идеите му обаче не е направен нито един опит за изпълнение дори на едно от решенията, предвидени в доклада. Това в никакъв случай не е по вина на самите автори. Докладът предвижда ясна рецепта за развитието на отраслите на България, особено по отношение на производството на химикали, фармацевтика, електроника, технологии за добив на метали, тежки машини и други. Авторите представят конкретни предложения за постигане на високо качество на производство, което би осигурило конкурентно предимство на промишлеността.

Селско стопанство

Една от най-честите критики към доклада Ран-Ът е, че е пропуснал план за развитие на земеделието. Всъщност това не е съвсем вярно. Авторите посвещават цял раздел от доклада на селското стопанство - на възможностите около износа на хранителни продукти и предлагането на качествена продукция на собственото си население. Приватизацията отново е в основата на това. Но видът на необходимата приватизация е такъв, който ще даде възможност за ефективно производство. Според доклада „българското земеделие има потенциала да бъде важен източник на чуждестранни приходи и е в състояние да произвежда голямо количество висококачествена храна за местното население“. Според доклада „приватизацията в селското стопанство трябва да се извърши много бързо - до март следващата година (1991 г.), за да не се провали новият сезон“.

Авторите подчертават, че приватизацията трябва да бъде справедлива, но ефективна. „С приватизацията на активите на съществуващите кооперативи трябва да се признае легитимността на претенциите на първоначалните собственици на земята. Заедно обаче трябва да се обмисли необходимостта от ефективен преход към съвременни форми на производство“. Обсъждат се два вида възможна приватизация. Първият е реституция - връщане на земята в реални граници на предишните собственици. Този вид се възприема като справедлив, но в доклада изрично се посочва, че може да отнеме дълго време и по този начин да компрометира производствения процес. Фрагментацията на земята или опитът да се възпроизведе картината на собствеността отпреди колективизацията се квалифицира като път към криза в селскостопанското производство. Този вид приватизация се разглежда съвсем бегло и за авторите е само теоретична възможност. При другия вид приватизация в основата е продажбата, която е по-подробно разработена. Предложението на авторите е да бъдат обявени търгове за закупуване на земя и онези, които желаят да участват, да могат да го направят. Със 70% от приходите би могъл да бъде създаден фонд за обезщетение на бившите собственици. 30% биха останали в държавата. Финансовият план предвижда държавата и предишните собственици да получат парите си разсрочено, в продължение на няколко години, за да се улесни покупката и да се включат повече хора в процеса на приватизация. През следващите пет години спечелилият търга ще бъде освободен от данък, така че 30%, които влизат в държавата, в действителност се връщат на производителя. Авторите съзнават, че продажбата би създала определена степен на несправедливост, но подчертават, че няма друг начин да се запази целостта и производителността на земята. За да осигури финансови средства за приватизация, държавата трябва да гарантира нисколихвени заеми.

За съжаление нищо подобно не се случва в действителност. Всъщност в България се прилага обратната философия. Т.нар. „ликвидационни съвети“ продават животни и оборудване за жълти стотинки без никаква мисъл за следващия сезон или за цялостно производство. Земята е разделена, така че да се върне в границите преди колективизацията.

Това предизвиква много съдебни дела за земята. Много собственици не желаят или не могат да обработват земята. В доклада ясно се посочва, че икономическата активност на собствениците може да се провокира и поддържа, само ако са инвестирали средства в имота. Затова резултатите от приватизацията на българското селско стопанство са доста жалки. В продължение на дълги години има много декари пустеещи земи, ниска производителност и неконкурентоспособност на външните и вътрешните пазари. От основен износител на селскостопанска продукция България се превръща в нетен вносител на почти всичко, което се произвежда в селското стопанство. Единствено успешна е производителността в една област - зърнопроизводството - и днес там отиват голяма част от средствата на ЕС. Последниците от недалновидната политика в животновъдството и производството на зеленчуци и плодове се усещат болезнено и до днес. И вината отново не е на самия доклад.

Социална политика

Разделът за социална политика е централен в доклада Ран-Ът. В основата ѝ е осигуряване на постоянна доставка на храна, жилищно строителство и медицинска помощ за населението. В доклада се казва, че доходите на най-бедните слоеве от обществото трябва да бъдат субсидирани. В него се предлага данъчните ставки да растат умерено, но да не превишават 30%. Може да има и някои данъчни предимства в зависимост от семейното положение и броя на децата в семейството. Препоръчва се друг приоритет на държавата да бъде жилищното строителство и специално внимание е отделено на системата на здравеопазването. В доклада се препоръчва и рязко увеличение на заплатите на медицинските специалисти. И отново нито една от тези идеи не е приложена в реалната икономическа политика.

Заклучение

Днес, 23 години след пагането на комунизма в България, може със сигурност да се твърди, че ако бяха приложени рецептите и графикът, предвидени в плана Ран-Ът, преходът към пазарна икономика и демокрация щеше да е по-гладък и по-успешен. България щеше да е много по-добре подготвена за членство в ЕС и нямаше да изостава от другите централноевропейски държави. В основата на доклада лежат принципите на съвременната пазарна икономика и ефективното производство. Докладът се опитва да покаже път, по който производството би могло да запази пазарния си дял и наличните конкурентни предимства, промишлеността и селското стопанство да се развият, социалната сфера да се осъвремени и реформира, системата на здравеопазването и образованието да функционират пълноценно и в полза на населението. Целите на доклада са да гради и надгражда, а не да влошава или унищожава съществуващото.

За хора с къса памет и липса на информация вероятно не е трудно да си направят неправилни заключения и да обвиняват плана Ран-Ът за случилото се в страната през последните две десетилетия. Загатването на причинно-следствена връзка там, където може би няма такава, довежда до негативно възприемане на плана сред хората в България. Ясно е обаче, че намерението на авторите му е да се намери възможно най-безопасния път за страната по време на бурния и безпрецедентен преход. Идеите, представени в този доклад, не са реализирани своевременно, а част от тях не се осъществяват никога. Напротив, много от реформите, въведени от политиките в страната, са в пряко противоречие с предложенията в доклада. Поради тази причина голяма част от него остава просто не-използвана възможност.

Интервюта

Проф. Иван Ангелов

През 1990 г. проф. Иван Ангелов е главен икономически съветник на премиера Андрей Луканов

Това, което хората не осъзнаваха, но което безпокоеше специалистите по онова време, беше, че втората половина на 80-те години се характеризираше с тежка криза в развитието на икономиката на България, въпреки че е неправилно да използвам думата развитие, защото такава изобщо не е съществувало по това време. Това беше част от една по-широка, нарастваща стагнация, обхващаща целия социалистически режим.

България, която изнасяше около 80% от производството си на стоки и услуги в рамките на СИВ, 50-55% от които заминаваха само за Съветския съюз, не можеше да не почувства тази стагнация. Пред лицето на кризата Тодор Живков, който с всичките си дефекти имаше нехарактерен (за времето) вкус към нуждата от новото и търсенето на решения, всъщност позволи лансиране и издигане на определени хора в номенклатурната стълбица с надеждата, че може нещо да се направи за забавяне на влошаването. Аз, макар че никога не съм се срещал с него лично, съм чел стенограми от заседания на Политбюро, в които той се шегува със социализма - нещо, заради което обикновените граждани влизаха в затвора. Всъщност зад всичко това той е говорил за състоянието на икономиката и за стагнацията.

Целта на Юлската концепция беше да се внесат някои нови идеи за собствеността. Намерението е да се създаде впечатление, че работещите в държавните предприятия имат възможност да вземат решения. Смяташе се, че това ще повиши тяхната заинтересованост (от предприятията). Въпреки враждебността на номенклатурата към икономическите реформи, имаше една малка група от партизани в България, които се съгласиха, че има нужда от промяна.

Това се случи дори преди Полша и преди Унгария да въведат някои от реформите си. Целта беше да се създаде измамно чувство на сигурност сред хората, че ще дойде някакво подобрение - да бъдат накарани да повярват, че са „собственици или притежатели“, като се правят малки излишни козметични промени. Но беше и твърде малко, и твърде късно. В действителност хората нямаха мотивация реално да работят повече, поради което и да печелят повече. Янош Корнай, световноизвестен унгарски икономист, написа добре известна книга за „икономиката на дефицитите.“

Това много прилича на случилото се в България. Дори и да имаш пари и да работиш упорито, за да спечелиш повече, в края на годината няма за какво да ги похарчиш в социалистическото общество, в което живеехме. Ако искаш да построиш жилище, трябва да чакаш 15-20 години, ако искаш да си купиш кола, пак трябва да чакаш 10-15 години. За луксозни стоки, които може да купиш от Кореком (единственият универсален магазин, в който се продаваха чуждестранни стоки), трябваше да имаш валута, не можеше да се плаща с български пари там.

Вярно е, че Кореком предлагаше и обикновени стоки, за да отговори на нуждите и на обикновените потребители, но ако сте искали да си купите по-скъпи, по-качествени стоки, не можехте, защото те се продаваха до един час след появяването им по рафтовете на магазините. Често луксозните стоки бяха изкупувани предварително от хора с връзки.

Аз се опитах да изкажа притесненията си на конференция на 30 април 1985 г. Казах им: „Необходими са радикални икономически реформи. Ако тези реформи не бъдат предприети, социализмът като политическа и икономическа система ще се изправи пред своя край“. Това взриви заседанието. Какви неща чух в отговор - ругатни, закани...

Това, което ме спаси, беше, че като се върнахме в София, в официалния вестник излезе статия от Горбачов, в която се подчертаваха абсолютно същите въпроси. Не можеха да ме накажат за нещо, което самият Горбачов е потвърдил? Ако това се беше случило, щяха да ме уволнят от Икономическия институт, където бях старши научен сътрудник, и със сигурност да ме изключат от комунистическата партия.

Имаше и други гласове, призоваващи към реформа - Георги Петров, например. Имаше и други от номенклатурата - Давид Давидов беше друг пример; той беше широко скроен, Борис Първулов също, и т.н.

Партийното ръководство разбираше, че ако трябва да се въведат реформи, това ще сложи край на контрола на социалистическата партия над икономиката - контрол, който в края на краищата беше алфата и омегата на тяхната доктрина.

Много хора у нас се изказваха за мораториума от 1990 г. Беше голям въпрос. Те се присмиваха на Луканов. Но това, което се случи в действителност, беше следното: До средата на 80-те години нашият платежен баланс беше в задоволително състояние. Имахме сравнително голям износ и макар че имаше големи разходи по обслужване на външния дълг, нещата бяха добре. Към края на десетилетието външният дълг беше около 10 млрд. долара. Сега общият брутен дълг на България, в зависимост от курса долар-евро, е около 50 млрд. долара. А икономиката не бих казал, че е много по-силна в способността да изнася, конкурентоспособността и да си плаща дълга.

Освен това имаше лошо управление и извърляне в гигантски нестабилни проекти като заводите за машини в Радомир и в Русе. Искахме да впечатлим със супер модерния завод за машини в Радомир, съоръжен с японска техника. Но разчитахме на илюзорен пазар, който така и не се появи.

Печелехме много от износ на оръжие и електроника, изнасяни за СИВ. Но постепенно през тези години и след Женевските споразумения се стигна до известно успокояване на световната обстановка. Край на някои конфликти и търсенето на оръжия спадна. Имаше обаче неблагоприятни природни условия. Имаше суша.

Внезапно България от нетен износител на селскостопанска продукция се превърна в нетен вносител. Всичко това доведе до влошаване на платежния баланс и все по-малко постъпления от валута, оттам и все по-големи трудности в обслужването на дълга.

На 31 март 1990 г. беше падежът на едно поредно плащане от 500 млн. долара. Във валутния резерв бяха останали 200-300 млн. долара. Това обаче не беше достатъчно. За щастие Луканов можа с помощта на френското правителство и френски банки да събере значителна сума. Беше интересно, че той се уговори и с Хелмут Кол да го посети в Бон да помоли за помощ, за краткосрочен кредит. Не искаше да се прибегва към мораториум. Кол го посрещна дружески, предостави му личния си служебен самолет да го откара във Франкфурт. В присъствието на Луканов Кол говори с банкери от Франкфурт и ги моли „да помогнат на неговия приятел Андрей“. Получава се някакъв резултат, въпреки че е по-малък от очаквания. Остава последната част от сумата да се намери. Луканов няма избор и прибегва до молба към съветското ръководство. От техния валутен резерв, от който малка част се намираще в наши банки, да бъде предоставен за ползване с обещанието в близките няколко месеца да го възстановим.

Аз съм бил в кабинета на Луканов, когато на няколко пъти искаше да говори по този въпрос с Рижков, него все го нямаше. А това е трик на големите началници, когато не искат да разговарят с някого по някаква причина, да казват че ги няма. Луканов се принуди да отиде в Москва и да се срещне с Горбачов, който го отрязва направо. Нещо повече, те изтеглиха и тази малка част от валутния си резерв, която беше в нашите банки.

След ден-два се обади и Кол на Андрей и му казва, че „нашите приятели от Вашингтон са ни казали да не се бъркаме във вашите работи, което значи да не ви даваме пари“.

Пари в резерва няма, а крайният срок 31 март приближава. Нямаше друг изход освен да се обяви мораториум. Ако Луканов може да бъде упрекуван за нещо, то е, че не го направи по-рано, за да не се стигне до ликвидирани резервите ни, но със задна дата е лесно да се критикува. Нямаше алтернатива. Убеден съм, че е така, защото бях вътре, макар че не аз решавах тогава.

С председателя на външнотърговската банка, с Коларов - управителя на БНБ, и със самия Луканов тогава се водеха разговори. Но аз съм свидетел на всичко.

Положението тогава беше изключително тежко, далеч по-тежко от сега със сегашните протести. Тогава протестите бяха в цялата страна. Обстановката съчетаваше отчаяние и недоволство от преживяното от народа през тези три-четири десетилетия на социализма. Но реално социализъм не е имало - такъв не е съществувал у нас. Това беше тоталитарен социализъм и нищо повече.

Решенията вземаше не народът, а върхушката. В този смисъл никога не е имало и общонародна собственост. При напрегнатата обстановка по това време - съчетание на отчаяние и негодувание от миналото, но и на огромни надежди за бъдещето, хората вярват, че свършва комунизмът, ликвидираме режима. Някои дори вярват, че България става Швейцария на Балканите. Това беше демагогия, но хората ѝ вярваха.

Страната кипеше, манифестациите продължаваха. Хората бяха уловили момента, не мислеха за работа или за износ. Това предизвика спадане на стопанската активност, спадане на постъпленията от износ. Приходите намаляха и икономиката почти спря. Луканов и хората около него междувременно отчаяно се опитваха да измислят какво да се направи преди сривът да е излязъл извън контрол.

Искахме да обединим силите си с ръководителите на СДС, за да се справим със ситуацията, но те отказваха. Тогава ни дойде идеята по една щастлива случайност на базата на лични познания да установим контакт с Ричард Ран, тогава главен икономист на Търговската палата на САЩ. Стана така: един наш българин, работещ в Министерството на външната търговия, ни каза на мен и Башикаров, тогавашния министър на външната търговия, че неговата съпруга познава една финландка, която работи за няколко източноевропейски страни като търговски агент за промоция на износ. Финландката от своя страна е близка с Ричард Ран. Така ние решихме да се свържем с него. СДС не иска да работи с нас, така че си помислихме, че ако включим американците като последно усилие, бихме могли да го използваме като база да се доближим до СДС и те може би биха били по-склонни да ни изслушат.

С тази мисъл беше поканен Ран да дойде тук, имаше среща с Луканов, който ми възложи да поема професионална отговорност за контактите с американците и по-конкретно с Ран. Срецах се няколко пъти с Ричард, който е един много приятен човек и такива бяха всичките ни контакти. Говорихме той да организира група специалисти от американски корпорации и от някои среди на американското правителство, които да изработят предложение за икономическа реформа в България.

От всичките голям брой глави само две са написани от наша страна и там фигурира моето име като автор, но съдържанието им не е мое лично, а е взето от съдържанието на Меморандума на писмото за намерения, което ние изпратихме до Международния валутен фонд и Световната банка, когато кандидатствахме за членство в тези две организации. В тези глави се описва състоянието на икономиката и намеренията на българското правителство за следващите години. Така че не знам по какви причини в българския вариант на текста тези две глави не са преведени и някои хора мислят, че там има не знам какви държавни тайни. Нищо подобно. Това са нашите писма, на българското правителство, до горепосочените институции - Световната банка и МВФ.

Ран създаде колектив от двайсетина души. Те посещаваха няколко пъти България, бяха и в някои заводи не само в София, но и в други градове. Спомням си една много приятна вечер по време на

едно от тези посещения. Те се завърнаха след поредната обиколка и имаше коктейл в резиденцията на Монтгомъри, който по това време беше втори човек в посолството. Спомням си, че това беше някъде в Симеоново. Говорихме с тях и те казаха, че са впечатлени от квалификацията на инженерите ни. Един от американските мениджъри дори ми каза, че би желал да наеме тези инженери.

Другите, които бяха в друг завод - този за металорежещи машини в София, също бяха впечатлени. Един от тях ми каза: „Аз съм в този бранш от трийсет години и познавам положението на тези заводи в света. Вашият завод е един от най-модерните в света, които съм виждал“.

Американците казаха, че ако техни мениджъри застанат начело на тези заводи, те ще бъдат конкурентни на останалите по света. И още нещо искам да кажа. Ние по това време бяхме нещо като германските офицери, капитулирали през Втората световна война. Можете ли да си представите германските офицери да поставят условия, за да подпишат капитулацията си? Абсурд. Това е аналогично на обстановката, пред която бяхме изправени тогава. Имахме една среща в Министерския съвет с пет-шест души от американския екип. По поръка на Луканов аз казах на тях и на Ричард как ние си представяме доклада и за какви неща ги молим да бъдат отразени в него. Помолихме за петнадесет пункта наши искания, молби да бъдат там отразени. Това имаше за цел да защити най-уязвимите слоеве от населението. Когато произнесох това, Ричард каза: „А, да, английският израз за това е social safety net“.

Също настояхме за промени в банковата система, за равнопоставеност между държавна, кооперативна и частна собственост, за това държавата да има важна роля в естествените монополи, работниците да вземат участие в приватизацията, в общи линии здравната система да остане стабилна с някои подобрения, подобно и за образователната система и т.н. в петнайсет точки. В много голяма степен тези наши молби бяха приети и присъстват в доклада.

Някои хора са ме питали това ли ни доведе до положението, в което се намираме, и до бедствата, които сполетяха страната след това. Отговорът ми винаги е бил „не“. Ако беше прилаган правилно този план, България нямаше да бъде в това състояние, в което е сега.

Как започна всичко? Е, те извършиха основната работа. Беше проведена среща и обсъден предпоследният вариант, изготвен от американците. От тяхна страна присъстваха седем или осем души, заемащи длъжности в най-големи компании. Това е израз на истинска загриженост за проблемите, пред които беше изправена България. За нас беше невероятно такива големи и важни хора да се занимават с една малка България.

Беше в значителна степен това сътрудничество конструктивно. Участниците от българска страна бяха две групи - икономисти от лявата страна на политическия спектър и привърженици на СДС. Цялата група беше към двадесет и пет души, по равен брой леви и десни.

Когато американците идваха тук за междинни съгласувания на текстовете, имаше срещи с нас, с групата икономисти от БСП, които се провеждаха в Министерския съвет и в министерството на търговията, в зала на партерния етаж. В този екип по-голямата част от хората на БСП бяха от Икономическия институт.

Разговорите винаги бяха професионални, макар и не винаги задълбочени, защото немалка част от колегите по онова време не знаеха или не разбираха английски достатъчно добре.

Когато беше готов текстът, американците предложиха четирима експерти – двама от БСП и двама от СДС, да отидат в САЩ. Аз бях ръководител на групата, но практически двете групи имаха пълна самостоятелност и напълно различни програми в САЩ. Членовете на групата включваха Емил Хърсеф и едно момче, което после беше посланик в САЩ - името му беше Огнян Пишев. Беше предвидено Папаризов да бъде, но някакъв предходен ангажимент го спря.

Прекарахме два дни в Търговската палата на САЩ, в присъствие на американските автори направихме обсъждане на текста. Ние си казахме мнението в изцяло професионален стил, никаква политика, в много дружеска обстановка.

Имаше една друга подробност, която си заслужава да се спомене. Когато планът беше готов, и Ран, и Ът дойдоха в България, за да го споделят с нас. Тогава се проведе една среща в Министерския съвет, във фоайето. Присъстваха Андрей Луканов, Петър Берон, Петко Симеонов и аз.

Луканов, това беше мое впечатление, имаше приятелски отношения с Берон. Луканов ни каза: „Ето планът, стъпваме на него. Дайте да създадем една работна група, която да разработи оперативен проект за реформи в България.“ Не се предполагаше да има лява и дясна страна. Целта беше групата да работи заедно за доброто на България.

Но на Берон такива не му минават. Той каза: Андрей, и брилянтна програма да ни предложите, ние с вас няма да работим. Ние искаме да вземем властта и тогава да правим свои реформи. Предполагам, че от политическа гледна точка имаше логика в решението му. И аз да бях на негово място, вероятно щях да постъпя така, защото тогава политическият климат бе благосклонен към СДС. Те знаеха, че е въпрос само на време старият режим да си отиде.

В този смисъл всичко, което Луканов направи - цялата случка с американците, те да подготвят проекта, опитът да обедини леви и десни, опитът да работим под обща кауза в полза на страната - всичко беше напразно.

Много приказки са изприказвани по адрес на плана Ран-Ът, много обвинения са отправяни към него и за нещастие и към нас - българските икономисти, които са участвали, но трябва да сме наясно, че ние не сме авторите, ние само редактирахме материала, където беше необходимо, и участвахме в дискусиите около съдържанието му. Авторите са американците. Ние поискахме от тях отразяването на петнайсетте точки и те се съобразиха.

Според мен планът Ран-Ът беше по-добрият вариант за управление на българската икономика и реформата, отколкото това, което ни наложиха по-късно МВФ и Световната банка. Те направо ни диктуваха какво да правим, докато планът Ран-Ът беше продукт на взаимно професионално сътрудничество. За съжаление той просто не беше използван по никакъв начин.

Ричард Ран

През 1990 г. д-р Ричард Ран е вицепрезидент и главен икономист на Търговската камара на САЩ - най-голямата бизнес федерация в света, и изпълнителен вицепрезидент и член на Съвета на Фондацията на националната камара. В момента Ричард е старши научен сътрудник в института „Катон“ и председател на Института за глобален икономически растеж.

В: Кога и защо дойдохте в България и как се създаде идеята за проекта?

О: Бях работил с унгарски екип по прехода през 1988 г. и 1989 г. и малко след прехода в България, в началото на 1990 г., бях поканен в България, за да изнеса реч за икономическия преход. За няколко дни, през които бях там, проведохме дискусии за това какво трябва да направи България и правителството на Луканов ме помоли да събера екип, какъвто е съществувал в Унгария и редица други страни, и аз се съгласих да го направя.

В: Кои бяха спонсорите на проекта и как бе финансиран?

О: Спонсорираща организация бе Фондацията на националната камара - частна американска фондация, свързана с Търговската камара на САЩ, а д-р Робърт Крибъл - световно известен предприемач, осигури част от първоначалните средства заедно с Фондацията на националната камара и ето как започна.

В: Как успяхте да организирате проекта?

О: Моят колега д-р Роналд Ът и аз седнахме и се опитахме да разберем кои са най-важните сектори на икономиката, които трябва да разгледаме. Разгледахме опита в някои други страни в преход и това, което правят. Оттам започнахме изготвянето на структура и програма за работа с икономисти и други хора в България, за да постигнем бързо развиващия се пропазарен преход, от който се нуждаеха.

В: И така, първоначалният доклад беше предаден на премиера Луканов през октомври 1990 г. Участвахте ли в някоя българска реформа след това?

О: Да, интензивно. Първоначалният доклад беше само отправната ни точка. Много от членовете на нашия екип продължиха да работят с колегите ни в България. Аз специално съм работил повече върху финансовата страна, парите и банковото дело. Бях призован от българската страна да въведа валутния борд обратно в първоначалния доклад и след това. Не постигнах голям напредък. Така че доведох в България д-р Берил Спинкъл, който е бил председател на Съвета на икономическите съветници на президента Рейгън, сър Алън Уолтърс, който е бил главен икономически съветник на Маргарет Тачър, и проф. Стивън Ханке - известен американски икономист, и се опитах да убедя ръководителите на централната банка и правителството да създадат валутен борд. Това беше в началото на 1991 г. За съжаление България трябваше да мине през още една хиперинфлация преди окончателното приемане на валутния борд през 1997 г. Някои от членовете на нашия екип продължиха да работят в областите, в които са специалисти, с хора от българското правителство и частния сектор.

В: Когато за първи път пристигнахте в България, какво беше положението, което заварихте от политическа и от икономическа гледна точка?

О: От икономическа гледна точка положението беше катастрофално. България преминаваше през първата от високите инфлации, валутата беше почти безполезна.

Спомням си дългите опашки от хора, които се опитваха да си купят основни продукти като мляко и хляб. Черният пазар се разрастваше, за да отговори на основните нужди, които държавните магазини не можеха да изпълнят.

Имаше голяма бедност и беше наистина доста неприятно. Сега, когато погледна България - извършен е забележителен преход. България сега е нормална европейска държава. Почти цялото Черноморско крайбрежие е реконструирано. Тя е толкова модерна, колкото и всяко друго място по света. Това не беше вярно преди двайсет и четири години.

В: Получихте ли някаква помощ от българското правителство?

О: Когато изготвихме нашето разбиране за проекта за прехода, американската страна (финансирането отново дойде от частния сектор - първоначално нямаше финансиране от правителството на САЩ), пое международните транспортни разходи, както и много преки разходи. Хората, които участваха от страна на САЩ, бяха доброволци, които се откъсваха от редовната си месторабота. Аз, например, продължих да получавам заплатата си от Търговската камара на САЩ, а г-р Ът получаваше заплатата си от Фондацията на националната камара. Но не сме получавали никаква допълнителна компенсация. Това беше нещо, от което частният сектор в САЩ се интересуваше, така че ето откъде получавахме нашата подкрепа. Българската страна не беше в състояние да предостави средства по това време, а и ние не очаквахме това. Българското правителство обаче осигури местните преводачи, удобства за нашите срещи, хотели и в крайна сметка включително комплекс Бояна.

В: Колко време отне проектът?

О: Той започна в края на пролетта на 1990 г. Първоначалният доклад беше представен през октомври 1990 г., но работата продължи и след първия доклад. За някои от участниците, в зависимост от сферата им на участие, имаше много пътувания в продължение на няколко години след 1990 г. Например, проф. П. Дж. Хил - американски селскостопански икономист, продължи работата си в селскостопанския сектор няколко години; Стив Ханке участва в продължение на много години в паричната реформа, г-р Ът, Марк Блумфийлд и други, включително и аз, продължихме да работим. Така че ние всички имахме отделни роли и работихме не само като екип, но и с нашите български колеги в областите, в които сме специалисти. Например, Питър Уолисън, който е бил главен съветник на Министерство на финансите на САЩ и съветник на президента Рейгън в Белия дом, работи с нас, за да се направи предложение за създаването на свободен пазарен сектор или специална икономическа зона близо до Варна като демонстрационен проект. Той написа цялото законодателство за предлагания проект. Направи го напълно доброволно (отново без никаква компенсация). То все още е великолепно образцово законодателство за това как се създава свободна зона. (Копие от предложението му се съдържа в приложението към настоящия доклад).

В: Българското правителство изпълни ли някои от вашите идеи и предложения?

О: Изпълниха някои от тях, поне отчасти - реституцията на земята, освобождаването на пазарите чрез премахване на голяма част от контрола на цените и много наредби. Но в много други области бяха много мудни, особено за валутната реформа, която беше от ключово значение. Все още имаше твърде много корупция в съдебната система и за нас беше голямо разочарование, че не беше това, което беше замислено - честна, обективна съдебна власт. Имаше непрекъсната корупция. Но в крайна сметка нещата се подобриха - например, валутният борд през 1997 г. (за съжаление, българите трябваше да преминат през още седем години на хиперинфлация, преди да се стигне до валутен борд), който най-накрая осигури много стабилна валута и много ниска инфлация. Това беше един от ключовете към стабилна икономика.

В: Как оценявате състоянието на българската икономика днес?

О: В много отношения е доста добро. Всички икономики имат проблеми. Знам, че има много недоволство и нещастие в България, но в сравнение с това, което беше, разликата е като между нощта и деня. България в момента има най-ниското съотношение на дълга към БВП заедно с Есто-

ния в цяла Европа. От фискална гледна точка страната е в много добра форма с плоския данък - и отново Институтът за пазарна икономика наистина има огромна заслуга затова, че подпомогна прокарването му. В дългосрочен план съм много оптимистично настроен за България.

В: Каква беше ролята на българските икономисти във вашия екип?

О: Ние се съгласихме, че ще има български екип от колеги към американския екип. По това време имаше голямо политическо разединение в България. Така че правителството на Луканов беше избрало някои хора и опозиционните партии също бяха избрали група от хора. По този начин имаше три групи - две български и една американска група. По това време имаше голямо напрежение между двете български групи, много повече, отколкото между българските групи и американската група, и през част от времето се опитвахме да посредничим между българите, за да изготвим консенсусен доклад. В крайна сметка го постигнахме, но много дискусии и взаимни отстъпки. През повечето време отношенията ни с българските екипи бяха много добри и създадохме трайни приятелства.

Венцислав Димитров

През 1990 г. Венцислав Димитров е депутат от Великото Народно събрание и председател на Бюджетната комисия в Парламента.

Икономиката на България в края на комунистическия период беше в дълбока криза. За кризата имаше и политически, и икономически причини, някои от които включваха изселването на българските турци през 1989 г., както и прекратяването на търговски договори с традиционни контрагенти като арабските страни.

България изпитваше големи трудности в платежния баланс, идващи от намаляващия износ и приход на валута. Това се отрази върху цялото икономическо състояние на страната.

Някои казват, че комунистите са използвали кратките дни на прехода, за да ограбят целия валутен резерв на страната, но трябва да кажа, че в началото на деветдесетте години той, валутният резерв, вече беше доста по-малък в сравнение с времето преди четири-пет години. Тогава беше обявен този мораториум, но ние не разполагахме с достатъчно информация за ситуацията, за да решим дали това беше основателно или не.

Комунистическата партия бе преименувана на социалистическа. За опозиционния СДС беше важно да се направи програма за преход към пазарна икономика. И едната, и другата страна готвеха това. Друг е въпросът дали бяхме готови като страна. Аз мисля, че в БСП имаше хора, които искаха да направят този преход, но самата членска маса ги затрудняваше. Затова и второто правителство на Луканов през 1990 г., избрано по време на Вликоето народно събрание, в края на краищата не успя да извърши този преход, въпреки че разполагаше със средствата за това (по формата на програмата Ран-Ът).

По въпроса за програмата Ран-Ът и какво е било въздействието върху българския преход мога да кажа следното. Това беше програма, изработена от американски и български икономисти. Бих искал да спомена по-конкретно един от тях - проф. Ангелов. Американците искаха да ни научат на пазарна икономика и как да я направим.

Преди този план имахме и няколко други програми за преход, които бяха интегрирани в програмата на СДС. Единственото нещо, което БСП някога е представяла, мисля, че беше програма на Луканов през октомври 1990 г., когато той каза, че идеите в нея са взети от доклада Ран-Ът, което не беше вярно.

Проф. Ангелов каза, че имали програма от четирийсет и една страници, която след включване на частта Ран-Ът станала шейсет страници. Програмата имаше и добри неща - приватизация, пазарно стопанство и т.н., но в нея фактически нямаше намерения за изпълнението ѝ. В нея нямаше конкретни мерки, нито срокове и БСП остана само с говоренето.

Тези, които пишат по интернет, вероятно не са толкова много, но непрекъснато пишат, а така нареченият „хейтърски феномен“ без съмнение увеличава влиянието им. Те смятат, че програмата Ран-Ът била създадена за разграбването на България. Това са пълни глупости.

Дори и да я нямаше тази програма, отново щеше да стане същото. Тази програма не е имала никакво влияние върху развитието на страната, защото никога не беше изпълнена, но поне спомогна да се заговори за това какво всъщност е пазарно стопанство и как трябва да бъде използвано.

Когато се появи програмата на Луканов, както казват, „украсена“ със заключения от програмата Ран-Ът, БСП даже не ѝ обърна пълно внимание. Това стана едва на следващата година, когато СДС и ДПС взеха властта и успяха да прокарат закон, който конфискува част от имуществото на комунистите.

Каквото ние подценихме във всички програми, които излизаха по това време, беше разграбването на България. Знаехме, че БСП ще направи всичко възможно, за да спаси кожата си. Но и съветниците, които тогава идваха, не ни предупредиха за силата на парите, за възможностите за корупция, всички тези неща...

Ако сега ме пита някой как се преминава към пазарна икономика, аз знам какво да му кажа. Бих го предупредил за всички опасности, през които сме минали. За съжаление така или иначе се случи, че всички страни от Източна Европа започнаха прехода по едно и също време и не можеха да обменят опит, добри практики и информация.

От Запад не осъзнаваха проблемите ни. Когато бившият директор на МВФ Камгесю дойде в България, той се презгърщаше с Васил Коларов - човекът, който управляваше парите на БСП и беше председател на БНБ. Как се очакваше да направим пазарна икономика, когато банката е в техни ръце, не искаха независима банка...

После имахме независима централна банка, но ние не знаехме, че съжителството между държавно и частно стопанство е толкова опасно, защото позволява грамадно прехвърляне на активи, на приходи, на печалби от държавното в частното.

Във връзка с т.нар. шокова терапия се спореше главно дали цените да се освободят постепенно или изведнъж, защото не беше ясно какво ще стане. Даже си спомням, че правителството на Димитър Попов освободи цените и въпреки това Иван Костов съветваше тогавашния кмет на София Каракачанов да издаде купони. И някъде през януари 1991 г. те наистина бяха издадени. Като министър на финансите Иван Костов не знаеше, че когато цените се либерализират, няма да има нужда от купони. Той си мислеше, че ще има нужда от тях, но те изведнъж станаха безсмислени.

За приватизацията също имаше разноразно гори сред управляващите в СДС. Как да започне приватизацията, с малката или с голямата приватизация да се започне. Спомням си, бяхме се събрали в Комисията по икономическа политика с председателя ѝ Асен Мичковски, Алекс Джеров (който беше председател на правната комисия) и Жоро Марков и умувахме как да правим малка приватизация, това беше един от първите закони. Но идват Костов и Иван Пушкарров, нашите министри в правителството, и Костов казва: „Няма да връщаме имоти, ще им дадем 30% от стойността, както правят в Унгария“. Аз му казвам: „Ти си министър в правителството на СДС и ДПС. Отвори програмата на СДС и виж какво пише, там пише, че ще се връща собствеността. Най-нормалното нещо е, когато нещо се обещае - да се направи“.

В България приватизацията тръгна много бавно и колебливо. Имаше такива неща като масова приватизация при Жан Виденов, която беше подкрепена от Иван Костов и Алекс Божков, както и така наречената работническо-мениджърска приватизация, това ми се струва, че са двете основни грешки в процеса на прехода.

Трябваше да се подходи по друг начин. Аз имах такова предложение, но то не срещна никаква подкрепа даже и от колегите от СДС. Предложих една част от приходите от приватизация да се прехвърлят в здравен и пенсионен фонд. За мен беше ясно, че така наречените компенсаторки, обсъждани по това време, ще обогатят не собствениците, а посредниците, както и стана. Така беше и с масовата приватизация.

Не можеш да направиш един човек насила собственик. Ако не си готов, ще се отървеш от тези хартийки, при това на безценица, както и стана. Намериха се и посредници, които купуваха акции евтино и започнаха да играят на едро. Това беше един от проблемите на приватизацията. Тя ограби българската икономика. Тези компенсаторки, които един министър от СДС, Лучников, ги прокара, макар да не бяхме съгласни. Вероятно е мислел, че това е най-добрият начин.

За мен планът Ран-Ът послужи като ценна информация, нищо повече. Една програма става програма за действие, когато обслужва интересите на определена политическа сила. Това обаче не стана, поради което програмата не влезе в сила. Така че тези, дето говорят, че програмата ограбила България, нямат основания, на които да се опрат, защото тази програма не беше въведена в икономиката от дадена политическа сила.

Роналд Ът

През 1990 г. Роналд Ът е вицепрезидент на Фондацията на националната камара и работи в тясно сътрудничество с Ричард Ран за планирането, финансирането и изпълнението на проекта за българския преход.

В: Как вие и Ричард Ран решихте с кои въпроси да се занимавате?

О: Мисля, че имаше три начина, по които направихме това. Единият беше на базата на опита ни, който вече имаше в Източна Европа. Ричард беше в Унгария, и аз, и Ричард работихме с фондация „Херитидж“ в Естония, където срещнахме някои колеги. Така че това беше мини версия на това, което в крайна сметка направихме в България. Така вече имаше добра представа какви основни недостатъци имаше и кои области трябваше да се подобрят, за да се засили преходът от социалистическа към частна икономика. Това беше единият начин. Вторият беше, че преди да сме направили каквото и да е, Ричард, аз и Марк направихме редица от посещения, продължаващи почти по една седмица, за да се срещнем с различни хора в министерствата, с хора от двете страни на политическия спектър, в правителството, извън правителството и да разберем какво смятат - кои са недостатъците и кои са силните им страни. И на трето място след като смелихме всичко това и ни дойдоха много идеи, имаше мисия, пристигаща от България, ръководена от Иван Ангелов и четирима икономисти с него. Срещахме се в продължение на около три или четири дни в една хотелска конферентна зала, където очертахме какво е постижимо и какво не. При повечето срещи ставаше въпрос за приоритети, имаше огромен брой неща, от които България се нуждаеше, но само толкова можехме да направим по това време. Така че идеята щеше да дойде с около дузина основни въпроси, които бяха най-важни за извършването на този преход.

В: Как вие и Ричард избрахте учените и останалите участници, които да работят по проекта?

О: След като получихме списъка с въпроси, използвахме много от контактите си в САЩ, които познавахме, и в области, където бяхме сигурни кои са водещите учени. Говорихме с други хора, за да разберем кой е добър в компютрите, кой е добър в областта на земеделието, кой е добър в областта на имуществените права. Така стигнахме до списък от хора, които смятахме, че могат да свършат работа. Тогава определихме хора, които бихме могли да убедим да оставят това, което правят, да работят без компенсация, да заминат на посещение в България, да свършат работата и след това да се върнат и да напишат своята част от доклада. И всички спазиха крайните срокове. Намерихме хора, които бяха готови да действат, бяха ентусиазирани. Беше забавно да се работи с тях.

В: Вие бяхте силно ангажирани с усилията относно началната приватизация в България, дори и след като докладът беше завършен. Какви бяха най-големите предизвикателства в приватизацията на България?

О: Предизвикателствата в България приличаха доста на предизвикателствата, пред които се изправяхме в почти всяка част на света, включително в САЩ, когато става въпрос за приемане на нещо извън правителството и в частния сектор. Правителството се чувства удобно на мястото, на което е, то е монопол, няма конкуренция, хората не трябва да работят много усърдно.

Така че преминаването към частния сектор предизвиква страх и тревога сред работещите, сред мениджърите, сред потребителите - цените ще скочат, ще загубя работата си, ще бъде заменен, западните корпорации ще ни превземат, ще ни наложат различни стандарти - такива неща. Има много страх от неизвестното и топла презръдка на статуквото, което мисля, че е типично човешко; не е уникално за България.

Уникалното за България и вероятно често срещано в повечето подобни страни като Полша, Румъния, Унгария е, че много фирми бяха просто толкова остарели по отношение на производствения процес, съоръженията, технологиите, уменията за управление, уменията на работниците, това, че продуктите, които произвеждат, са просто неконкурентоспособни. Те не можеха да продават нищо, така че въпросът беше как да прехвърлим по надлежен начин всички тези ресурси към по-производителни сектори на икономиката. Това беше сложна материя, която трябваше да се разгледа и да се определят нещата, които в действителност биха могли да се продават на Запад. Неща, които се променят бързо, технологии, които се променят бързо...

В: Как бихте оценили ролята на българските участници в проекта?

О: Мисля, че беше много добра. Имахме добри отношения с тях. Направих общо седемнадесет посещения в България, след това и работих в тясно сътрудничество с Министерството на промишлеността, помогнах им да стигнат до процес за приватизация, идентифицирах фактори - как да направим това с различни неща, предлагаме ли акции, правим ли това със служителите, търсим ли външен инвеститор. Или просто да стигнем до начините, по които можем да направим преценка - най-добрият механизъм за промяна на конкретна фирма и излизането ѝ на пазара.

В: Какви бяха условията, когато пристигнахте първоначално в страната?

О: Доста лоши. При посещенията си носех храна. Създадох си доста приятели, особено в журналистическата общност. Беше очевидно, че дори хора, които работеха на пълен работен ден, на професионални длъжности, срещаха трудности да сложат храна на масата. Така че, ако имах малко свободно място в куфара си, донасях консервирана шунка, ресторантска храна и те просто ги обожаваха. Беше доста лошо по време на този период, но мисля, че нещата се оправиха бързо.

В: А как бихте оценили страната днес?

О: Мисля, че постигна голям напредък. Има да извърви дълъг път. Това е труден преход, който върви от мястото, където си бил, към мястото, където искаш да бъдеш, но мисля, че се движи възможно най-гладко.

Боян Славенков

През 1990 г. Боян Славенков е икономически съветник в кабинета на президента Желев.

Към края на деветдесетте години икономиката на страната се сриваше, губеше руските пазари, имаше огромен дълг (мисля, че беше достигнал 10 млрд. долара) и беше практически необсуждаем. По това време усетихме отсъствие на конкурентен износ и постъпления на валута, набъбване на дефицита в републиканския бюджет, 40% от предприятията работеха на готации. Беше започнала да расте безработицата.

Спомням си, че в свой доклад Световната банка прогнозираше достигане на безработните около 200 хил. души до края на 1991 г. Това се потвърждава и в доклада Ран-Ът, безработните бяха 100 хиляди души.

Това беше структурна криза, включваща разпадане на връзките между държавните предприятия, нежелание да се работи, неефективност, липса на мотивация за някакво преустройство. Комунистическото правителство на Луканов нямаше подкрепата на западните сили и на световните финансови институции.

Бях на едно посещение заедно с Луканов в Съветския съюз и присъствах на разговорите му с висши партийни ръководители, а на разговора с Елцин той не ме допусна. Но цялата философия на Луканов там, на тези разговори, беше укрепване на връзките на България с Русия. Отрязвайки ни от външно финансиране от частни търговски банки, което неминуемо щеше да доведе до липса на достъп до парични потоци, той обвързваше България още по-силно с Русия, това е дълбокото ми убеждение.

Искаше да консумира плана Ран-Ът чисто политически и затова не успя да го пусне в действие и да го използва. Затова аз и колегите ми от СДС тръгнахме срещу плана, въпреки че подкрепяхме идеите в него, защото в ръцете на Луканов той щеше да се превърне в свой антипод и да дискредитира самите реформи.

Наред с това, докладът Ран-Ът не беше писан като програма, а беше по-скоро един наръчник за преход към пазарна икономика, който някои от нас така и не прочетохме докрай, така че не го разбрахме.

По това време работех в Икономическия институт на БАН, както и повечето български участници. Но не се чувствам съпричастен към факта, че програмата се провали, не защото не я споделям, напротив, тя ми харесва, много образователна, писана от най-добрите икономисти от страна с една от най-успешните пазарни икономики и демократични институции. Но аз не бях един от авторите. Приносът ми започна и завърши с разговор за десетина минути. Попитаха ме дали българинът има чувство за предприемачество, дали мисля, че селяните ще искат да си върнат земята и ще имат желание да я обработват... такива неща. Предполагам, че това са били разговорите и с другите икономисти.

Самата програма и препоръките в нея обаче са израз на тяхното виждане за икономиката, ръководено от пренасяне на опита от страни, в които те са работили. В доклада има много интересни идеи, които обаче не бяха използвани в България.

Освен това докладът не е програма, съгласен съм с това, което казва колегата Димитров. Това е така, защото никое българско правителство не се опита да превърне доклада в оперативна програма. В него нямаше крайни срокове или средства за изпълнение.

Много ми харесват главите за електрониката и машиностроенето. Предложенията в доклада отчитат постиженията на страната. Например, заводът в Радомир, който работи с малка част от капацитета си на внесено за милиони оборудване, същото е и при ЗММ в София и в други големи промишлени заводи.

Мениджърите трябваше да гарантират чуждо участие или консорциум от немски фирми, които да управляват заводите и да се конкурират на световните пазари. Да се подобри маркетинговата им стратегия и други такива.

В никакъв случай в програмата не се казва “приватизирайте и продавайте на всяка цена”. Но за да действа такава програма, трябва да бъде разчетена във времето и да бъде финансово обезпечена. В нея няма процес и списък със стъпки за изпълнение и какъв финансов ресурс ще бъде необходим, за да заработи. По-скоро програмата е една философия, една методология и начин на мислене, което я прави много ценна за нас и днес. Учехме сме от нея.

Всяко правителство идваше със свои интереси и със свой политически ресурс. За да се реализира тази програма, е необходима подкрепа и воля. Наистина харесвам един израз, който чух от Роналд Ът тогава (често го цитирам на моите студенти): „Приватизацията е преди всичко политическо действие с икономически последици“. Трябваше смелост да се направи тази реформа. Спомням си, че Луканов и хората му говореха за демократичен социализъм. Те искаха приватизацията на предприятията да бъде направена от техните директори под формата на социално-демократически преобразования с участието на работниците и запазване на номенклатурата на предприятията.

Това, което попречи на програмата Ран-Ът и на прилагането ѝ, беше политическата нестабилност в страната по това време. За да се реализира силна приватизация, трябва подкрепата на населението.

И друго, ако реформите в България бяха следвали тази програма, процесът на преход щеше да стане по-бързо и според мен на по-ниска социална цена. Ето и пример. Приватизацията беше забавена поради приемането на законите за реституцията, които много политици подкрепяха по това време. Този закон създаде и рентниерския капитал в България. Ако бяхме започнали поне първия етап на приватизацията, т.нар. малка приватизация, можехме да използваме този инфлационен луфт, който тогава беше огромен. От гледна точка на националния доход еквивалентът на БВП беше около 30 млрд. лева, а спестяванията на населението - около 28 млрд. лева. Този ресурс можеше да отиде за една малка приватизация, за самочувствие на населението. Това не се случи, стана либерализацията на цените, следвана от срива на банките..., а след това се оказа, че няма капитал в населението за истинска приватизация и накрая създадохме такива изродени форми на приватизация като масовата приватизация или работническо-мениджърската приватизация. Този вид приватизация обслужваше интересите на тези, които бяха близки до властта. Това положение създаде олигархичните групировки и кръгове, управляващи днес България.

В края на краищата програмата Ран-Ът не е прилагана. Нито едно правителство не я използва. Нито едно правителство не я подкрепи политически или финансово. В България за нас това е патологията, че правителствата отричат всичко, предложено преди тях, и следват интересите на тези, които са ги издигнали. На власт в този смисъл...

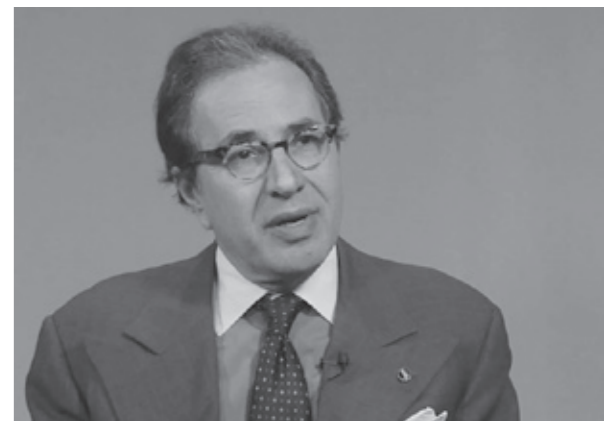
Пак повтарям, ако програмата беше приложена, щеше да включва бърз и по-безболезнен процес към една нормална икономика и взаимодействие между икономика и политика.

Програмата Ран-Ът е сатанизирана от ултра левичари, които виждат американското влияние и го наричат американски план за унищожаване на България. Те гледат на нея като на битката между Москва и Вашингтон и проникването на американското влияние. Това е тяхната теория на конспирацията. Те не разбират, че пазарната икономика се е наложила по цял свят.

В действителност ние нямахме друг избор и трябваше да вземем това, което работи в други части на света. Критиците, които ни обвиняват, твърдят, че сме предатели на България. Но каква би била алтернативата? Да вземем модела на Кремъл? На техния бандитски държавен капитализъм или китайския, или севернокорейския модел?

Марк Блумфийлд

През 1990 г. Марк Блумфийлд е председател на Американския съвет за формиране на капитала - непартийна, подкрепяна от бизнеса, неправителствена организация, която провежда застъпническа, изследователска и просветителска дейност в поза на политики за икономически растеж. Заема тази длъжност и до днес.

В: Разбирам, че сте живели известно време в България, докато баща Ви е бил американски дипломат. Това преживяване оказа ли влияние върху желанието Ви да бъдете част от проекта за прехода и ако е така, как и по какъв начин?

О: Определено оказа влияние, защото имах много приятни спомени от България - тя е красива страна с велика история и огромен потенциал. Така че, имайки предвид опита си в политиката и икономиката, приветствах тази възможност. Имах късмет, защото Ричард Ран е един от най-близките ми приятели.

В: Как се включихте в проекта и каква беше Вашата роля?

О: Мисля, че Ричард просто се обърна към мен и това беше нещо естествено, защото прекарах известно време в България и продължавах в някаква степен да следя събитията. Мисля, че в общи линии ролята ми беше да подкрепям Ричард, но също така участвах и в разработването на данъчния компонент, защото в моята организация на тези въпроси отделяме голямо внимание.

В: Продължихте да сте свързани с България от времето си при прехода. Защо и какво сте направили в България през годините след прехода?

О: Бях силно заинтригуван от прехода, но имах и лична история. При посещенията си срещнах съпругата си, която беше френска емигрантка в България. Така че бях лично обвързан, но и силно заинтригуван професионално от това, което се случваше в България.

В: Какви условия заварихте в България, когато стартира проектът?

О: Беше бедна страна, излизаща от диктатура и изправена пред преход в политиката, гражданското общество и икономиката.

В: Каква беше Вашата роля в данъчната реформа?

О: Данъците са ключова политика на правителството и това, което направих с помощта на други хора, беше да открия г-р Чарлз Маклюър, който беше един от водещите учени, наеман от всички международни организации, за да реформира данъчната система. Спомням си посещението при тогавашния финансов министър, просто задавах фундаментални въпроси като „каква е данъчната ви система и как работи?“. Беше много трудно да разбере, защото не е имало свободен пазар, за да се определят печалбите и загубите. Но това беше едно вълнуващо преживяване.

В: Участвахте ли изобщо в предоставянето на съвети от гледна точка на политическата страна на нещата?

О: Да, и по ирония на съдбата и при режима на Андрей Луканов, който се опитваше да превърне старата комунистическа партия в социалдемократическа партия, и в същото време при СДС, която беше нововъзникналата демократична партия. За разлика от други страни, които имат дълга история на разногласия, това беше ново преживяване за тях и беше свързано с основни неща като това как се създават политически партии, изборителната реформа, ролята на посредничеството между различни групи по интереси...

В: Какво се случи, когато докладът бе изготвен?

О: След като докладът бе изготвен, продължихме увлекателната история на българския преход. Щях да идвам в България по лични причини, свързани с моята съпруга, но също така щях да се ангажирам, било то чрез шоута на Слави по телевизията или срещайки се с политически или граждански лидери, с насърчаване на напредъка в политиката, гражданското общество и икономиката, както бе очертан в нашия доклад.

В: Когато докладът бе завършен, имаште ли усещането, че ще бъде изпълнен от българското правителство?

О: Мисля, че имаше хаос до голяма степен и че не беше ясно. Чувствах се много добре, защото това беше най-малкото опорна точка и кратко описание на това, което трябваше да се направи. Мисля, че в някаква степен е чудо, че България успя да се издигне от дъното до държава член на Европейския съюз. Основната ми тревога и преди, и сега, тъй като бях свързан с консултирането на различни хора, е върховенството на закона. Мисля, че това все още е проблемно, тъй като ако няма върховенство на закона, политическата и икономическата ви реформа ще пострадат.

В: Каква е връзката Ви с българското правителство и опозицията в България?

О: Мисля, че започна на професионална основа по време на доклада, но впоследствие щях да пътувам до България почти всяка година и да подновявам тези приятелства. Мисля, че бях и официален съветник, и приятел, независимо дали става дума за СДС или за социалистическата партия, или за други нововъзникнали институции и бизнес организации.

В: Какво ще кажете за достъпа Ви до информация. Беше ли Ви предоставена необходимата информация, с която да работите?

О: Мисля, че това винаги е съмнително. Очевидно правителството ни даде това, което мислеше, че е в техен интерес, и имаше подкрепата на опозицията. Така че да, имашме информация, но, честно казано, част от необходимата информация просто не съществуваше.

В: Може ли да ни разкажете някоя от незабравимите си истории от България?

О: Моят последен ден в България през 1962 г. като дете. В нощта, в която тръгнахме, един господин, който всъщност живееше над нас и очевидно е бил служител на службите за сигурност, гоиде при нас посред нощ и каза: „Надявам се, че някой ден моето дете и синът Ви (говореше на баща ми), ще могат да се срещнат открито и заедно да имат добро бъдеще“.

ЧИМКИ
PHOTOS

2

1. Smelter viewed from Administration Building, former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Металургичният комбинат – поглед от административната сграда.

2. Когенерационната централа за комбинирано производство на топлинна и електрическа енергия на EVN България Топлофикация в Пловдив. Централата беше пусната в експлоатация през 2011 г. и е най-модерното подобно съоръжение на Балканите с висок процент на ефективност.
The Combined Heat and Power Plant of EVN Bulgaria DHC in Plovdiv. The plant was commissioned in 2011 and is the most modern facility of its kind in the Balkans.

3

3. Former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Бившият металургичен комбинат „Кремиковци“.

4. Ruins of former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia. It was Bulgaria's largest plant.
Развалини от намиращия се близо до гр. София „Кремиковци“ АД, най-големият някога български металургичен комбинат.

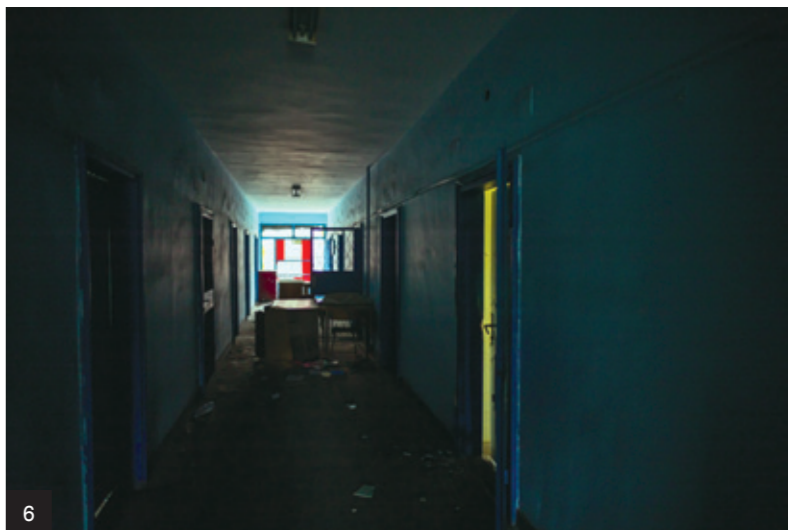

4

1. Noema Art Gallery, Sofia
Галерия „Ноема“, София
2. Graffiti in the garden behind the building of St Cyril and Methodius National Library, Sofia
Графити в градинката зад Националната библиотека „Св. Кирил и Методиус“, София

3. Graffiti in downtown Sofia
Графити в центъра на София
4. Дукан meloman (Music lover store), Sofia.
„Дюкян меломан“, София

1. Administration building, former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Административна сграда в бившия металургичен комбинат „Кремиковци“

2. Interior of Administration Building, former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Интериор на административна сграда в бившия металургичен комбинат „Кремиковци“

3. Former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Бившият металургичен комбинат „Кремиковци“

4. Administration Building, former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Административна сграда в бившия металургичен комбинат „Кремиковци“

5. Entryway of Administration Building, "Agglomeration Plant," abandoned Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Коридор в административната сграда на цеха „Агломерация“ в изоставения металургичен

комбинат „Кремиковци“

6. Interior of administrative building, former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Интериор на административна сграда в бившия металургичен комбинат „Кремиковци“

1

4

2

3

5

1. Storage buildings, former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Складови постројки, „Кремиковци“
2. Former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Бившият металургичен комбинат „Кремиковци“

3. Smelter, former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Бившият металургичен комбинат „Кремиковци“

4. Ruins of former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Развалини от бившия металургичен комбинат „Кремиковци“

5. Former Kremikovtzi Steel Mill, near Sofia
Бившият металургичен комбинат „Кремиковци“

1. Building of the machine shop, former armory, Samokov
Сградата на механичния цех във фирма „Самел 90“ (бивш военен завод „Христо Ников“), Самоков
2. Machine shop, former armory, Samokov
Механичен цех, фирма „Самел 90“, част от бившия военен завод „Христо Ников“, Самоков

3. Tomato-growing greenhouse, former armory, Samokov
Оранжерия, фирма „Самел 90“, част от бившия военен завод „Христо Ников“, Самоков
4. Building of metal storage, former armory, Samokov
Склад метали, фирма „Самел 90“ (бивш военен завод „Христо Ников“), Самоков

1

4

2

3

5

6

1. Side-by-side two thermal power plants (TPP): modern American Energy Systems TPP AES Galabovo and state-owned TPP "Maritsa East 2" EAD - the biggest renewed thermal power plant in Bulgaria.
Една до друга модерната „АЕС Гълъбово“, изградена по американска технология и „Марица изток 2“ - най-голямата иновативна електроенергетическа централа в България.
2. Engineering building of Dundee Precious Metals Chelopech in Chelopech.
Инженерен корпус на „Дънди Прешъс Метълс Челопеч“ в Челопеч.
3. Administrative building of Dundee Precious Metals Chelopech in Chelopech.
Административна сграда на „Дънди Прешъс Метълс Челопеч“ в Челопеч.

4. View from TPP "Maritsa East 2"
ТЕЦ „Марица изток 2“
5. TPP AES Galabovo: modern, efficient, profitable.
ТЕЦ „АЕС Гълъбово“
6. View from TPP AES Galabovo: modern, efficient, profitable.
ТЕЦ „АЕС Гълъбово“

1

2

1. Gypsy Slum, near Kazanlak, with Panelak apartment building in the background.
Беген цигански квартал, близо до Казанлък, на фона на „панелки“ – жилищни панелни блокове.

2. MIG bunker. Remains of one of dozens of camouflaged dirt airplane bunkers near village Kraynitsi, Kyustendil District
Укритие за самолети МиГ. Останки от едно от множеството камуфлажни укрития край с. Крайни-ци, област Кюстендил

3

1. House in Koprivshitsa - living history village in the mountains.
Къща в Копришвица – етнo-музей.

1

6

2

3

4

5

1. Anti-government protesters marching near the Presidential Palace for the 138th consecutive night. Антиправителствени демонстранти преминават покрай Президентството за 138 поредна вечер.
2. Anti-government protesters in front of the Monument to the Tsar Liberator (across from Parliament). Участници в протеста срещу правителството пред паметника „Цар Освободител“.

3. Anti-government protestor in front of the Monument to the Tsar Liberator (across from Parliament). Участник в протеста срещу правителството пред паметника „Цар Освободител“.
4. Anti-government protesters in front of Parliament. Антиправителствен митинг пред сградата на Народното събрание.

7

5. Anti-government protesters marching for the 138th consecutive evening at the Nezavisimost (Independence) Square, Sofia. Антиправителствени демонстранти за 138 поредна вечер протестираат на пл. „Независимост“, София
6. Sculptural composition, part of the memorial complex around the main Monument to the Soviet Army, Sofia

Скулптурна композиция, част от мемориалния комплекс около Паметника на Съветската армия, София
7. Anti-government protesters marching to the Parliament. Антиправителствени демонстранти се отправят към Народното събрание.

1. Електрическа подстанция „Царацово“, близо до Пловдив, собственост на EVN България Електроразпределение. Станцията е изцяло с дистанционно телеуправление и е сред най-модерните в страната. Изградена е през 2011 г.
Electrical substation Tsaratsovo near Plovdiv, owned by EVN Bulgaria Electricity. The station has fully remote supervisory control and is among the most modern in the country. Built in 2011.

3. Електрическа подстанция „Царацово“, близо до Пловдив, собственост на EVN България Електроразпределение. Станцията е изцяло с дистанционно телеуправление и е сред най-модерните в страната. Изградена е през 2011 г.
Electrical substation Tsaratsovo near Plovdiv, owned by EVN Bulgaria Electricity. The station has fully remote supervisory control and is among the most modern in the country. Built in 2011.

2. Електрическа подстанция „Царацово“, близо до Пловдив, собственост на EVN България Електроразпределение. Станцията е изцяло с дистанционно телеуправление и е сред най-модерните в страната. Изградена е през 2011 г.
Electrical substation Tsaratsovo near Plovdiv, owned by EVN Bulgaria Electricity. The station has fully remote supervisory control and is among the most modern in the country. Built in 2011.

4. Когенерационната централа за комбинирано производство на топлинна и електрическа енергия на EVN България Топлофикация в Пловдив. Централата беше пусната в експлоатация през 2011 г. и е най-модерното подобно съоръжение на Балканите с висок процент на ефективност.
The Combined Heat and Power Plant of EVN Bulgaria DHC in Plovdiv. The plant was commissioned in 2011 and is the most modern facility of its kind in the Balkans.

Из магазините на веригата Mr. Bricolage.
Mr. Bricolage-a French retail chain offering home improvement and do-it-yourself goods.

1. Булмаркет ДМ ООД – Русе. Изглед от пристанищния комплекс.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. View from the port complex.

2. Булмаркет ДМ ООД – Русе. Буферен силос за зърно в завода за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Buffer grain silo at the plant for vegetable oils.

1

3

2

1. Бумаркет ДМ ООД – Русе. Инсталация за екстракция в завода за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Installation for extraction at the plant for vegetable oils.

2. Бумаркет ДМ ООД – Русе. Командна зала в завода за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Control room at the plant for vegetable oils.

4

3. Бумаркет ДМ ООД – Русе. Завод за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. The plant for vegetable oils.

4. Бумаркет ДМ ООД – Русе. Буферен силос за зърно в завода за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Buffer grain silo at the plant for vegetable oils.

1

Булмаркет ДМ ООД – Русе. Панорама на порт „Булмаркет“ на река Дунав и на завода за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Panorama of the port Bulmarket on the Danube and the plant for vegetable oils.

2

Булмаркет ДМ ООД – Русе. Инсталация за екстракция в завода за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Installation for extraction at the plant for vegetable oils.

1. Бумаркет ДМ ООД – Русе. Инсталация за екстракция в завода за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Installation for extraction at the plant for vegetable oils.
2. Бумаркет ДМ ООД – Русе. Инсталация за екстракция в завода за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Installation for extraction at the plant for vegetable oils.

3. Бумаркет ДМ ООД – Русе. Порт „Бумаркет“.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Port Bulmarket on the Danube.

1. Булмаркет ДМ ООД – Русе. Резервоари за съхранение на растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Storage tanks for vegetable oils.
2. Булмаркет ДМ ООД – Русе. Порт „Булмаркет“.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Port Bulmarket on the Danube.

1 Бумаркет ДМ ООД – Русе. Инсталация за екстракция в завода за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. Installation for extraction at the plant for vegetable oils.

2 Бумаркет ДМ ООД – Русе. Завод за растителни масла.
Bulmarket DM Ltd, Rousse. The plant for vegetable oils.

Krassimir Lakov

THE TRANSITION

THAT NEVER HAPPENED:
AT LEAST NOT THE WAY
THAT WAS RECOMMENDED

ПРЕХОДЪТ,

КОЙТО НЕ СТАНА ТАКА,
КАКТО БЕ ЗАМИСЛЕН

1. Richard Rahn, James Miller III, last communist Prime Minister Andrei Lukanov, Mark Bloomfield, Ronald Utt.
Ричард Ран, Джеймс Милър III, министър-председателят Андрею Луканов, Марк Блумфилд, Роналд Ът.
2. Richard Rahn, U.S. Ambassador Hugh Kenneth Hill, Prof. Ivan Angelov
Ричард Ран, Хю Кенет Хил – посланик на САЩ в България, проф. Иван Ангелов
3. Prof. Stefan Stoilov, Richard Rahn, Mary Bush, Prof. Ivan Angelov, Gencho Dimov

Проф. Стефан Стоилов, Ричард Ран, Мери Буш, Иван Ангелов, Генчо Димов.
4. Ognian Pischev, Richard Rahn, Prime Minister Philip Dimitrov, Honorable William Middendorf II (former U.S. Ambassador to the EU)
Огнян Пишев, Ричард Ран, министър-председателят Филип Димитров, почетният Уилям Мидендорф II – бивш посланик на САЩ в ЕС.
5. Some members of the transition team.
Някои от членовете на Проекта за икономически растеж и преход към пазарна икономика.

Acknowledgements:

The Vernon K. Krieble Foundation and The Krieble Foundation provided the financial support for the project.

Dr. Richard W. Rahn, Dr. Ron D. Utt, and Mr. Mark A. Bloomfield provided the American editorial support for the written materials and the video.

Ms. Juliana Haydoutova and Ms. Margot Machol also participated in the video project.

Ms. Taisia Bullard provided the administrative support and coordination for the American team.

Cato Institute and Mr. Kevin Sennett provided the studio and technical support of the American portion of the video project.

Mr. Timothy Hyde for his photographs.

Ms. Svetla Kostadinova started the activities of the Bulgarian team for the project realization.

Ph.D. Krassen Stanchev provided methodological support.

Mr. Vencislav Nikolov (cameraman) and Mr. Asparuh Yordanov (editor);

Prof. Mitko Dimitrov, Director of Institute of Economics, Bulgarian Academy of Sciences provided the logistic support for the video project.

Mr. Milen Nedev for the design and development of the project website.

Bulmarket DM, EVN Bulgaria and Mr. Bricolage provided photographs.

Ms. Binka Ilieva provided the whole administrative support and coordination of the project.

All participants in the interviews.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	4
Въведение	5
Политическата ситуация в България в края на осемдесетте години	6
Дисидентското движение в България	8
Икономическата ситуация в България през осемдесетте години	11
Формиране и нарастване на външния дълг в България през осемдесетте години	13
Икономическата и политическата безизходица в страната	
говежда до преврата на 10 ноември 1989 г.	17
Основните теми от доклада	23
Приватизация	23
Промисленост	24
Селско стопанство	25
Социална политика	27
Заключение	28
Интервюта	29
Проф. Иван Ангелов	30
Ричард Ран	35
Венцислав Димитров	38
Роналд Ът	41
Боян Славенков	43
Марк Блумфийлд	45
Снимки	47

CONTENT

Photos	47
Introductory Letter from Richard W. Rahn	82
Introduction	83
The political situation in Bulgaria at the end of the eighties	84
The Dissident Movement in Bulgaria	85
The economic situation in Bulgaria during the eighties	88
Formation and growth of foreign debt in Bulgaria during the eighties	90
An economic and political stalemate in the country led to the coup of November 10, 1989	93
The main topics of the Report	98
Privatization	98
Industry	99
Agriculture	100
Social policy	102
Conclusion	103
Interviews	104
Professor Ivan Angelov	105
Richard Rahn	109
Ventzislav Dimitrov	111
Ronald Utt	113
Boyan Slavenkov	115
Mark Bloomfield	117

Introductory Letter from Richard W. Rahn

It has been a quarter of century from the end of the old communist regime in Bulgaria and the beginning of the economic and political transition. This book and the accompanying video, focusing on the involvement of the American team (under the auspices of The National Chamber Foundation), is intended to serve as a record of the early transition period, beginning in early 1990. The late noted chemist and entrepreneur, Dr. Robert Kriebel, provided the initial funds for the original transition project, and two of the Kriebel family foundations provided generous financial support for the production of this book and video.

These documents come from the records and recollections of many of those involved – both Bulgarians and Americans. There has been much frustration, particularly in Bulgaria, that many of the recommendations were ignored, watered down, delayed, and at times sabotaged by those in Bulgaria who had agendas other than promoting economic growth and freedom for the Bulgarian people.

Despite the many disappointments and setbacks, Bulgaria is now a far better place than it was in the late 1980s. The people are essentially free and living under a parliamentary democracy. Real per-capita incomes (according to the IMF on a purchasing power parity basis) are about three times higher than they were at the low point at the beginning of the transition, and about double where they were twenty years ago. Bulgaria has one of the lowest debt-to-GDP ratios in the European Union, and the country is in a far better position to face global economic forces than most other EU countries. The currency board, which we first recommended in 1990, was put in place in 1997, giving the country price stability. The ten percent flat tax on both individual and corporate income has made Bulgaria one of the most tax-competitive countries in the world.

Several of the Americans who were involved in the transition project continued for many years to work with key figures in Bulgaria, in order to assist in the on-going transition. Perhaps more important than the actual recommendations that were made by the Americans in the early 1990s was the on-going dialogue with the various American participants, both in the Bulgarian media and in private meetings, as to what policies and institutions were necessary for a successful, prosperous, democratic, civil society.

One of the tangible and important side benefits of the transition project was the creation of the Institute for Market Economics (IME), which has served as a highly productive and influential “think tank.” IME continues to promote free markets, free people, and a civil society.

Richard W. Rahn

Co-Chairman of the Bulgarian Economic Growth and Transition Project (1990-1993)

Introduction

In contemporary Bulgaria there exist a large number of people, both young and old, who seem to have no knowledge or recollection of the not so distant historical and political past of their country. Some simply prefer not to think about it due to the relative ease of remaining apathetic. It is precisely these people that are so easily manipulated today.

Leftists and those who generally oppose the EU's development of and involvement in Bulgaria provide a constant barrage of anti-European sentiment through publications in online media, forums, blogs, and information sites in an attempt to propagate, confuse and distort an already confused and distorted public opinion.

Many problems seem to arise from the fact Bulgarians tend to blame others for their own misfortunes. A large proportion of society believes external forces are “hostile” towards the country. Some go so far as to believe in a “universal conspiracy” against an otherwise “industrious and clever” people. This documentary portrays the beginning of the transitional period in Bulgaria from communism to democracy and introduces the people who started transition.

Let us go back to the eighties, a period which is favored by contemporary propagandists and people eager to reminisce about the ‘glorious’ days of socialism.

At the end of 80-s the economy of socialist Bulgaria was completely bankrupt. It was clear to everyone, even to the communist leaders at that time, that the economy could not go forward with the same resources and management methods. So the ruling Communist Party began to make radical changes to the model. At the same time social tensions in society began to grow - something that, until then, had been considered impossible in the years of mature socialism.

The political situation in Bulgaria at the end of the eighties

Previously unthinkable changes began occurring in Bulgaria's political life during the eighties - a time when external attitudes towards the country began to deteriorate rapidly. This was underlined by several significant events.

The Communist party had decided to show willingness to explore new ideas in order to bring unity to the community and combat certain economic problems it faced at the time. At the end of 1984 a decision was taken that rocked the country – a violent act was introduced whereby traditional Muslim names were changed by force to sound more Bulgarian affecting about 850,000 Bulgarian Turks.

Propagandists dubbed the violence a “revival process”. The internal and external consequences for Bulgaria from this process opened wounds that will not heal for decades to come. It was condemned by the whole world and the country fell into international isolation.

A couple of years prior to this, in 1982, Bulgaria's name was connected to an attempt to assassinate the Pope, John Paul II. Although it was never proven, this affected the country's reputation negatively. This story was very similar to the infamous “Bulgarian umbrella murder” – a story that shocked the world several years earlier.

Evidence of the crisis in power was the emergence of the dissident movement in 1988. As in other countries in Eastern Europe, it usually occurred among the intelligentsia and was stimulated by the process of “glasnost” and “perestroika” under Mikhail Gorbachev in the Soviet Union.

At the end of the eighties informal political and professional groups also began to form in Bulgaria. These included a number of writers, artists, actors, and directors. Party leadership understood the threat and claimed the intelligentsia was exhibiting a sort of demagogic, speculative concept of democracy and glasnost.

Activation of certain circles of the intelligentsia triggered a negative reaction towards them from ruling party elite and retaliatory action in the familiar style of the Communist party. Ultimately, however, the transfer of power in Bulgaria was carried out by politicians from the upper echelons of the party and the state.

This development had its external causes too. The Communist system had begun to change, something unheard of before. In this sense the ongoing changes in Bulgaria were part of the general economic and political climate of transformation in socialist countries during the turbulent decade.

The Soviet Union, mainly occupied with its economic troubles, gradually eased the grip of political and economic control imposed on the rest of the socialist bloc since the 1940s. Countries such as Poland and Czechoslovakia began to introduce informal organizations and trade unions which were not connected to any of the official Communist institutions. Similarly, in Hungary, new policies, distant from the known principles of planned socialist economy, began to flourish. In the GDR, in turn, financial difficulties caused a noticeable rise in social and political tension in the latter half of the eighties, which the authorities could not contain.

The Dissident Movement in Bulgaria

Unlike other socialist countries, the dissident movement in Bulgaria was conceived not as political, but as a movement for environmental and religious rights. Bulgarian dissidents organized informal organizations only a year or two before the actual collapse of socialism and the totalitarian state led by Todor Zhivkov.

Formally, the so-called “July 1987 concept” was developed and adopted by the Communist Party and empowered citizens to establish informal organizations. This enabled the first Bulgarian dissident organizations to be established for non-political activities such as environmental protection and respect for religious and ethnic rights.

Dissidence in Bulgaria did not have a clear, ideological basis. Unlike countries such as Poland or Czechoslovakia where the idea to remove the totalitarian socialist system altogether stood at the core of most informal professional or political organizations dissidence in Bulgaria was fractured.

There were two main ideological camps. The first was formed by people linked to the Communist Party who, for various reasons, had been repressed by the government. This group of people was known for its position in society and its intermittent opposition to the rulers at one time or another. It had completely different ideas about the kind of changes required compared to the powerful dissident groups in other central European countries. In most cases, these opponents of Zhivkov's type of communist leadership were not in search of radical change but favored a vaguer kind of ‘humanization’ of the system along the lines of Gorbachev's ‘perestroika’ in the Soviet Union.

The second group was that of ideological opposition to communism and the existing socialist system in the country. Most of its members were former political prisoners and people severely persecuted and oppressed by the system. They were, however, relatively less known in Bulgaria and thus formed organizations that remained on the outskirts of society with only a few members and were relatively excluded.

There are some examples of such organizations. In January 1988 the Independent Society for Protection of Human Rights in Bulgaria was established and headed by Ilia Minev. About a year later the Committee for Protection of Religious Freedom, Freedom of Conscience and Religious Values was formed and led by Christopher Subev who was a priest. At the beginning of 1989 the first independent trade union named “Support” was created by Dr. Constantine Trentchev. Among the most popular dissident movements of the late eighties was the environmental organization founded to protect the population of Rousse, which had periodically been flooded with chlorine from the Romanian chemical plant in Giurgiu, on the opposite bank of the Danube. The protests were led by distressed mothers in the autumn of 1987. Their protests were officially supported by people who wished to change socialism; to make it more humane; a real “perestroika” of the old Soviet model. National press reacted with a series of publications which raised awareness of the issue of high pollution levels in Rousse's air.

In March 1988 a documentary was shown dedicated to the mothers and children of Rousse, entitled "Breathe" by director Yuri Zhirov. Following the screening the first informal organization in Bulgaria called Public Committee for Environmental Protection of Rousse was established on 8 of March 1988. Its leadership included popular personalities of the time - writers, actors, artists, journalists, and athletes - nonetheless all accrued from the Communist party itself. After this first act however, the Rouse Committee did not pursue any further action. Party structures and security forces compelled the founders to cease.

A major challenge to the government's power was set up in November, 1988. It was a club called 'Glasnost and Perestroika in Bulgaria'. While its aims were proclaimed political, calling for change in the management of the country, they did not affect the foundations of the political system. The reason for this was, again, that the club was created by members of the existing communist system. Headquartered at the University of Sofia around 81 members of the club would gather and discuss their vision for change. Prominent communist intellectuals like the poet Hristo Radevski, film director Ducho Mundrov, philosopher Professor Kiril Vasilev, the chemist academician Alexei Sheludko, the poet Radoy Ralin, etc. were among them. Among its founders, however, there were also intellectuals were prominent opponents of the ruling party. These included the poet Blaga Dimitrova, the philosopher Zhelyu Zhelev, etc. The founders claimed the club's program went beyond mere demonstration of dissent and offered a concrete solution to the problems faced by the country. It addressed six topics: 1. The current state of the economy; 2. Human rights and civil liberties; 3. Demographic concerns; 4. Ecological concerns; 5. Problems within Bulgarian culture; and 6. Unresolved issues regarding the history of Bulgaria. Although this organization claimed to support a radical political change, its program was bound by existing socialist protocols and its agenda did not carry more than a plan for 'humanization,' something achieved in Hungary much earlier, in 1956 and in Czechoslovakia in 1968. The club aimed to prepare Bulgarian society for regime change (replacing Zhivkov) and democratization of socialism but would fall much shorter of an actual uprooting of the current political system.

On April 11 another informal association, the Independent Association "Ecoglasnost," was officially created building on the basis of the already popular 'Rousse Committee'. It called for 'humanization and democratization of socialism' but did not carry a concrete political agenda. Evidence seems to point to the fact Bulgarian dissidents were relatively weak and divided. They looked for moral and ideological support from creators of the "perestroika" movement in the Soviet Union and indeed received (though not obvious) political support from the management of Gorbachev.

Thus, informal groups created in the late eighties remained popular only among intellectuals in the bigger cities and had virtually no influence on society. They were recognized only as opposition to Todor Zhivkov and his regime but not to socialism as a political system. This created a visible contrast between dissident movements in Bulgaria and those in countries like Poland, Czechoslovakia, and Hungary. The relatively short life span of the movements in Bulgaria meant they failed to generate true opposition to the system and a real shift in political ideology. This proved to be a decisive weakness of the Bulgarian transition. The lack of trained professionals with a concrete vision to replace the outgoing socialist system bolstered groups like the secret services and undermined the path to transition, leaving visible scars in the nation's more recent history.

Despite surviving barely a year, the dissident movements in Bulgaria became the basis for the formation of a political alliance of democratic forces known as UDF. It was this coalition that initiated a pluralistic political system in the country. Even as a political movement, however, the early UDF and its leaders made it clear they wanted neither radical change nor actual power for themselves. It took months before the party altered its agenda and began discussing the possibility of an overthrow and alternative program. Although they often engaged in foreign and pre-planned scenarios, the political parties created by the dissident movements nonetheless pushed forward several changes in the Bulgarian political system. Though it was a difficult and painful process, the UDF came to denounce socialism in the early nineties, which ultimately positioned the organization on the right hand side of the political spectrum. The form of its dissident movement, however, was the root cause of the UDF being an unstable and ideologically inhomogeneous organization, which ultimately led to its gradual withering away and near extinction today. In any case the biggest merit of the dissident movement was its role in the formation of a pluralistic party system in the early nineties of the last century.

The economic situation in Bulgaria during the eighties

Today one can often meet people who enjoy reminiscing about the eighties; claiming the economy was 'healthier' and that people had a higher standard of living. Statements like these are often used today as means to further manipulate and sway public opinion by creating a false sense of nostalgia for the 'good old days'.

The eighties marked the final stage of a general crisis in socialism in Eastern Europe. In an attempt to salvage power the ruling communist parties tried to introduce several major economic reforms. In Bulgaria this was a 1987 reform dubbed "The July Concept" whose objective was to preserve the political status quo while attempting to conjure up a sort of market economy. The July Concept claimed to denounce the monopoly of state ownership and planned economy. The reforms however were unsuccessful for the most part. In the new political and economic conditions facing Europe a half-attempt like this one came too little, too late.

At the end of the eighties domestic and international developments showed the time for simple reform had passed and it was, instead, time to replace the Soviet system altogether. This required a wakeup call: a painful but swift return to the economic principles of capitalism of which Eastern Europe had distanced itself so radically after the Second World War.

In 1984 two shifts occurred which signaled the start of a new dawn. The first of these was an attempt by the ruling Communist party to introduce privatization in the form of new economic policy. This privatization was made possible through the creation of small companies using public funds, mainly from Mineralbank and the Bulgarian Industrial Association. The idea was to manage state funds as private; to increase the competitiveness of the industry selling to Western markets in currencies and buying much needed modern, Western technology for the Bulgarian industry. The latter were especially crucial to the transformation.

The second shift was felt by managers in the socialist state as they began gaining access to high technology through Western sources. To action its new objectives the state had become more 'open' and the highest level in the Communist Party began seeking contact with Western capitalists of the caliber of Robert Maxwell and Josef Strauss who visited Bulgaria several times over the years. The country held several forums called "East-West" which introduced foreign companies, potential investors, importers of technology systems, and new equipment for the Bulgarian economy.

At the same time, but more importantly, before Gorbachev came to power in the Soviet Union, Bulgaria managed to successfully utilize the priority economic relationship it had with its 'big brother' and imported cheap raw materials from the Soviet Union. Some of this was processed and re-exported. To avoid irritating its 'Soviet comrades' the Bulgarian communists separated out revenue share for various communist regimes in developing countries. However, foreign income was mainly utilized to import technology outside COMECON.

Change also began to be felt by citizens in the mid-eighties. A small part of the income in foreign currency was used to diversify the gray domestic market. On the basis of "new economic policy" small companies were created abroad - mainly in Austria and the FRG.

These years were the most successful in terms of standard of living in socialist Bulgaria. Although the standard was incomparable to that of a democratic country with market economy and significantly inferior to that of other socialist countries such as the GDR and Czechoslovakia, it was nevertheless higher than in countries like Romania, the USSR, and Poland for example.

With Gorbachev coming to power and increasing economic difficulties facing the Soviet Union, this short-lived advantage favoring Bulgaria disappeared quickly. The shortage of currency meant that the growing hole had to be filled by foreign loans - debt was on the rise.

Formation and growth of foreign debt in Bulgaria during the eighties

It must be said that the monetary and debt policy of socialist Bulgaria was one of the most closely guarded secrets of the state. Even the detailed and meticulously done study called “History of foreign debt of the country from 1878 to 1990” published in 2006 by the Bulgarian National Bank gave no evidence of how the debt materialized in the eighties. It nevertheless led to a crisis which ended with an announcement of moratorium on 29 March 1990.

The merger of political and economic party power was clearly demonstrated by the history of the accumulation of the aforementioned debt. Two powerful committees existed in Bulgaria under the Politburo of the Central Committee of the Communist Party which could dispose of the currency of the state in the economy: the Monetary Committee chaired from 1977 to 1988 by Todor Zhivkov, followed by Andrei Lukanov, and the State Committee for Scientific and Technical Policy of the Central Committee of the Communist Party, led by Ognyan Doinov.

The Monetary Committee was empowered to make decisions over the state currency plan. The committee controlled the implementation of the plan for exports and spending of available currency funds. Its decisions had a binding force upon all authorities and executive bodies in the country. It had 11 members from the highest party leadership, ministers, and the president of the National Bank.

In 1986 a decision of the Bureau of Ministers established a new committee on currency issues subordinated to the Council of Ministers. This was a manifestation of change in the economic policy already mentioned which aimed to give more autonomy to the economy and distanced it from party leaders. The decision on this change coincided with the arrival of Gorbachev to power in the Soviet Union.

The State Committee on Scientific and Technical policy of the Central Committee of the Communist Party had a 26 senior-member staff comprising of Politburo and Central Committee secretaries, ministers, the Chairman of the Academy of Sciences, etc. This committee determined the funding currency of various industries and introduced organizational structures dependent on foreign income. Both of these committees of the Communist party however, failed to take control of the issue of dried-up foreign revenue streams despite efforts to increase income by creating companies in the West. Bulgaria's gross liabilities in 1985 were about \$4 billion. Four years later they rose almost three-fold and reached \$11.4 billion.

The rise of debt began following the ceasing of additional quantities of crude oil coming from the Soviet Union which Bulgaria re-exported. Until then the revenue coming from re-exported Soviet oil in the country was over \$1 billion per year. The situation got worse due to the rising cost of paying long-term and short-term loans. In 1984 liabilities were \$1.2 billion and reached \$2.5 billion a few years later. At the same time Bulgaria granted export credits to a large number of developing countries with socialist orientation. For the period of 1984-1989 they reached \$700 million. The servicing of this debt to Bulgaria continued to decline and in 1989 it stopped altogether.

The Monetary Committee of the Politburo of the Communist Party and the Party-State

Committee on Scientific and Technical Policy managed foreign exchange receipt very poorly during the period of 1985-1989. This led to losses and more external debt. Lending to several Arab countries in the late eighties grew reaching \$3.8 billion. Economic affairs such as the oil concession in Libya or the concession for timber in Gabon (Balkanbank Commercial Bank signed a bank guarantee for 18 million DM in 1988 whereby Bulgaria would ‘acquire’ a concession to produce tropical wood from Gabon after a grant from the German Commerzbank which eventually trickled down to private pockets) led to the loss of hundreds of millions.

According to the Ministry of Foreign Economic Relations at the end of 1988 Bulgaria had handed out government loans to 28 developing countries. Most government loans in exchanged BG Lev benefited Iraq - 965 million, 344 million went to Libya, 303 million to Algeria, 79 million to Nigeria, 63 million to Angola, 56 million to PDR Yemen. The list continues. In 1989 these grants added nearly \$2 billion to foreign debt. But this was only a slight proportion. The main chunk of foreign debt came from Bulgaria's liabilities to COMECON. The problem was exacerbated by the decision for trade payments to be made in convertible currency. In terms of Bulgaria's debt the figures grew rapidly from \$2.1 billion in 1984 to nearly \$9 billion in 1989.

And yet another factor contributed to the rise in Bulgarian foreign debt during the eighties. After 1985 a rapid trend of deterioration in the trade balance began. Deficit grew from \$85 million in 1984 to \$1.3 billion in 1989 due to decreased production and exports and a steady increase in imports, especially of agricultural produce and basic foods. In 1980 Bulgaria had imported agricultural products for less than \$200 million. In 1985 however imports exceeded \$350 million and in 1988 this figure rose to \$496 million. During those years Bulgaria imported feed, molasses, sugar, rice, meat, milk, and butter among others. Interestingly, these imports were mainly from Western, not socialist countries. It is true that during the same period Bulgaria still had a high export of fresh and processed fruit and vegetables, tobacco and cigarettes, and meat products but this was not sufficient to ensure the required imports of oil, natural gas, cotton, cellulose, and other key raw materials for industry. In 1988 foreign exchange receipts (according to data from the Ministry of Foreign Economic Relations) of agricultural exports decreased about two times in comparison to 1984.

The situation was not much better for the manufacture of food and clothing too. Between 1985 and 1989 expenditure in foreign currency grew by \$600 million [*] of export earnings in food and clothing. Similarly, in regard to the heavy industry for various reasons during the period of 1984-1988 some goods that previously provided large currency inflows were completely dropped from the export list. These included ships, cement, and electricity.

All these changes led to general economic and financial difficulties that resulted in a decrease in total industrial production. The result was a decline in exports of manufactured goods virtually in all industries. Statistics for those years showed a notable reduction in the quantity of ferrous metals, machinery, forklifts, cranes, tractors, and pumps - until then traditionally Bulgarian exports. Other traditional exports that declined included fertilizers, urea, and chemical fibers. Production of industrial and consumer goods such as refrigerators and other home appliances also declined.

Ultimately, the figures were quite clear. A reduction in exports of agricultural commodities and foods along with a drop in merchandise light industry exports led to reduced foreign exchange earnings of about \$1 billion.

In the early eighties the country had a positive trade balance of about \$1 billion but by 1985 the balance turned negative - again by about \$1 billion - maintaining that level until 1989.

If one looks at the structure of Bulgarian exports for that period he would see that the highest foreign revenue came from two sectors - weapons and "special" equipment and re-export of processed oil. Over 50% of foreign exchange earnings for the country in the second half of the eighties came from these two sources. As previously mentioned the changes in exports of crude and refined oil occurred after Gorbachev's coming to power in the USSR. No better was the fate of the so-called "special" products the proceeds of which began to decline sharply in the second half of the eighties. In fact the aforementioned loans to third world countries Bulgaria granted were related to the supply of weapons and equipment and were never repaid.

By the end of that decade Bulgaria entered into a crisis associated not only with currency but commodity shortfalls. This naturally led to growing inflation. At the same time the practice of paying wages in declining output and idle capacity in the industry grew. A sharply deteriorating labor discipline subsequently led to an increase in production of low quality products. During these years almost all production costs paradoxically grew and communist political leadership increasingly covered the budgetary deficit by printing money. Estimated figures at the end of the decade showed the country had accumulated stocks of around 4 billion BG Lev and cash only in population over 6 times more - about 25 billion BG Lev (*this sentence is very unclear and needs to be rewritten*). What could be a better environment for uncontrolled price increase? As a result a serious economic, political, and social crisis in the socialist system emerged in the late eighties. This forced Todor Zhivkov to launch the largest economic reform the country had seen. In 1987 the so-called "July Concept" was adopted. It attempted to preserve the political system but at the same time transform central planning to market economy, including the denial of the monopoly of state ownership.

In fact all far-reaching economic reforms failed in the face of economic crisis, rising debt and a deteriorating international situation. Domestically and internationally, however, the general consensus was that the time for reforms had passed and it was then time for radical change – one that would replace the Soviet system for good. This, however, would mark the time of painful new beginnings – a 180-degree turn to economic principles of capitalism - a system from which Eastern Europe was completely alienated following the Second World War.

An economic and political stalemate in the country led to the coup of November 10, 1989

On November 10, 1989 Todor Zhivkov resigned as head of the Communist Party and shortly after as head of state. During the stormy period of change power was taken by a wing of the Communist Party backed by the Kremlin. This group of people included mainly followers of Gorbachev's 'perestroika' concept and felt the need to find a 'new face' of socialism and new methods of managing the economy. Developments in countries in Central and Eastern Europe, however, went far above and beyond the initial ideas of 'perestroika'. The transition to democracy and market economy was first on the agenda. Simple cosmetic changes to the damaged face of the socialist system were no longer enough. Central Europe was faced with a unique historic opportunity - a chance to change everything. And that was precisely what occurred. In Bulgaria, however, people were not prepared for this.

The presence of such political entities and the genesis of the authors of the coup involved both overt and covert continuity in the development of the Bulgarian political and economic scene in the coming years. This continuity was drawn from the structures under the influence of the Communist Party and its secret police.

Zhivkov's resignation was also a product of the changes that occurred following the 'Velvet Revolution' in Central and Eastern Europe - one of the most extraordinary events of the twentieth century. Although meant as a political revival process, the movement spiralled out of control fuelled by people's unbridled desire for change. The communist regime in these countries was thus irreversibly weakened and compromised. Modernisation in countries such as Poland, Czechoslovakia, and Hungary (and to a lesser extent Bulgaria and Romania) led to a build-up of intolerance to non-liberal, non-democratic social practices. 1990 marked the year of big change in Central and Eastern Europe (although each nation's experience varied by level of intensity).

Parallel to the decline of the USSR, Yugoslavia's own nation states began to break away. Poland commenced a form of 'shock therapy' and the GDR was united with the BRD. In Bulgaria Lukanov's Communist regime continued its desperate fight to remain afloat. Industry privatization remained lacking despite continuous promises of structural reform. One of the only initiatives discussed at the time was to relinquish some state property as part of a so-called 'worker-manager privatization' whereby the property of small to medium-sized economic structures would be transferred to the managers and employees working in them. This kind of privatization was never realized, however, not even in the years that followed. Moreover, if it had been, it would have served only the echelons of economic nomenclature.

A social structure of the classes holding elitist claims in post-communist Bulgaria was much more complicated. Higher functionaries, heirs to the communist party, heads of state, municipal administrators, nomenclatures in law enforcement and especially the notorious secret services all wished to stake their claim on a piece of the nationwide property pie.

The actions (or rather lack thereof) of these post-communist classes gradually resulted in a kind of 'cold war' and schism in Bulgarian society. Outwardly, the main participants in this divide included the newly-formed parties (especially the radical subdivisions within them), the syndicates, and the NGOs. Behind them, however, stood both internal and external organizations whose interest lay in provoking further societal unrest; thereby hindering any chance of political consolidation and allowing for a controlled heist of the country's national treasures. Chaos escalated and the majority of desperate Bulgarian citizens found themselves in a state of existential crisis. Lukanov's term marked the start of a massive shutdown of enterprises resulting in a sharp rise in unemployment. The engineering and electronics sectors (on which the socialist economy had depended for many years) were affected most heavily.

By March 29, 1990 Lukanov had declared a unilateral moratorium on the repayment of foreign debt. This was by far the most controversial act of Lukanov's first term. It left deep scars in Bulgaria's economy for many years to come. Lukanov understood that his government carried neither the capacity nor the capability to develop and apply a program for transition to market economy. The fact that the government failed to implement a program aimed towards a fully-functional market economy was thus its biggest fault. This government would remain forever in people's memory as „Lukanov's winter“ marked by cold, hunger, misery, empty shops, and power cuts.

At the same time, a troubled Bulgaria continued to hand out loans to companies and individuals abroad with money from the foreign exchange reserves belonging to more than 400 Bulgarian companies registered in Western Europe. According to reports and testimonials in the span of several months (from the end of 1989 to the summer of 1990) between \$1 and 2 billion would disappear from currency reserves.

Moscow also began to disassociate itself from its once faithful ally from the Eastern Block and began to reduce its trade with Bulgaria. The export of agriculture thus collapsed, especially in regard to processing. During this time Bulgaria experienced some of its most difficult days in recent history. The moratorium on foreign debt isolated the country and the lack of economic reforms virtually ceased development. Political tensions rose as the country began to feel the brunt of the government's failure to introduce drastic, immediate economic solutions. As Central Europe gained momentum Bulgaria stood still in complete deadlock. In view of the complexity of the situation Lukanov understood that outside help was needed urgently. In order to provide this kind of financial assistance to stabilize the country, however, institutions such as the IMF and World Bank wished to see the development of a workable reform program.

At the same time several programs were created to support a transition to democracy and market economy but these were products of political parties who differed so widely in opinion, so consensus could not be reached. Nor were the parties willing to consolidate their efforts. In the end, round table discussions resulted in little change. The collapse of national economic mechanisms and the reluctance to introduce radical reform thus led to a state of crisis. The drop in GDP and subsequent standard of living spiralled out of control and Bulgaria was faced with the most severe economic crisis in its history. Starting in 1989, thousands of high calibre professionals would flee the country in an attempt to improve their living conditions and realize their potential abroad. This mass

migration soon reached epidemic proportions. Many high calibre candidates would seek solace in the West, ultimately depriving the country of its intellectual elite.

The absence of a clear program for transition to democracy and market economy was almost entirely due to limited opposition to the totalitarian, autocratic communist regime. This regime was amongst the most restrictive ones in the Eastern block; it was no coincidence that there were no large-scale national dissident movements in the name of democratization. All opposition was irreversibly suppressed.

The second half of the twentieth century also marked the infiltration of so-called 'secret services' into the fabric of society leading to the deformation of its functional mechanisms. This is the reason behind the country's inability to introduce true democratic procedures, a functioning law system and liberalized economic policies after 1990. The suppressive nature of the autocratic regime not only hindered political development but also led to the formation of various units of organized crime. Soon this transformed into a conscious effort to suppress, administratively (and entirely unlawfully) any private enterprise and led to further decline in the income of the majority of Bulgarian citizens.

Andrei Lukanov's second term following the elections of June 10, 1990 lasted until November 29 when the Prime Minister resigned. Officially, his resignation was assigned to pressure from the syndicates but other likely (unofficial) accounts seemed to point to the fact Lukanov's party would not back the introduction of reforms which it was obliged to carry out at this time. If this government had been backed by its own party members and had been able to introduce effective reforms it is likely that Bulgaria would have flourished, similarly to the Czech Republic, Hungary, and Poland. At the time word had already spread of imminent, unpopular measures that would have to be taken by a trusted government - one supported by a majority of political parties.

Then in 1990 the Bulgarian Socialist Party came to find itself in an unusual position. It won the elections but refused to lead the country because it would have to introduce these unpopular reforms. Lukanov would thus be forced to collaborate with the UDF to form a coalition government. On October 30, 1990 he claimed "I truly believed and continue to believe that a single-party government is not a good option for Bulgaria. I would like to emphasize that my program is not a program of the BSP - my intention is to bring the country together. Its fundamental principles are ones I had developed long before November 10". The UDF was reluctant to comply however, unless Lukanov disassociated himself from the BSP which he unconditionally refused. Lukanov's contribution to the election of Zhelio Zhelev as president was both considerable and a deciding factor nonetheless. This included convincing the 'hard-ball' members of the Supreme Council of the BSP parliamentary group to acquiesce to, what was in their eyes, a 'historic compromise'.

Later Lukanov would also be able to push through the decision to form a coalition government under Dimitar Popov. Lukanov nominated Ivan Tatarchev for Internal Affairs Minister and Georgi Pirinski for Deputy Prime Minister of Economic Reform. At the last minute, however, Ivan Kostov would refuse to accept this proposal and Lukanov would again be forced to look for alternatives. He desperately wished to convince the opposition as well as the West of his willingness for radical reform in the name of market economy and political pluralism.

To achieve this type of reform Lukanov found himself in need of outside help in the face of a group of specialists from the Chamber of Commerce of the United States of America led by Richard Rahn which would create a written plan for economic transition. This would be the only possible and relatively quick solution to the complex economic situation facing the country. Both sides understood that the transition from a totalitarian system to democracy and free market would not have a simple recipe. In order to formulate a plan with this level of complexity it was necessary to tap into and adopt some of the strategies used by Central European countries who had adopted reforms earlier. It would also refer to the experience of some Asian countries.

In Lukanov's eyes the introduction of such a program would finally cater to the possibility of coalition with the opposition. Lukanov believed a coalition government would lead to two outcomes. One would be the disempowerment of the opposition itself which, through acceptance to work with the socialists on a program for economic reform, would abandon some of its more radical political demands such as (lustration????). The other outcome would be the legitimization of the socialists' 'new image'. Lukanov and his closest allies wished to prove to Europe and the world that they were then fully 'democratised', accommodating to the European ideas of socialism.

Again, however, his attempts were met with fierce opposition from the members of the communist party encumbered by the unchanging ideology that still permeated the political climate in the country. Lukanov was thus caught between a rock and a hard place. He understood that without the support of the hardened communist party members he could not retain the newly formed BSP nor remain in power for much longer. Thus, at the beginning of the nineties there was practically no change in the way the party functioned. Even a change in its name – to 'socialist' in place of 'communist' - was met reluctantly from most members of the party. For this reason, Lukanov was forced to play different roles - one for the West (including Rahn and Utt's expert group), another for the Bulgarian opposition, and a third one (entirely different) for the members of his own party during the mass communist rallies occurring in 1990.

The internal forces working against Lukanov and his mission to transform the communist party into a modern socialist one continued even after his death. The communist parties in other ex-socialist countries all fell apart - save for that of the Czech Republic which kept both its name and its ideology intact even after the fall of the regime. Those who opposed the communists there formed the Social-Democratic party which plays a significant role in the country to this day. The old communist party in the Czech Republic thus dwindled down to a select few hard-core members and for the twenty years that followed it would always collect around ten per cent of votes during government elections. Perhaps this is unsurprising for an ex-communist country, be it the otherwise prosperous Czech Republic or any other.

In Bulgaria, however, Lukanov's vision for a change both in the country and in his own party played out differently. As if all at once, one million members of the totalitarian party state would have to be convinced that they are now a party of European socialists in a democratic country; that they would be deprived of the privileges they previously held unconditionally under Article 1 of the communist Constitution. It was as obvious then, in the nineties, as it is today, twenty-four years later, that the communist party in Bulgaria did not and still does not have the potential or will to fully cleanse itself of its totalitarian habits. It would have been impossible in 1990 for the party and

most of its members to accept a program for true transition to democracy, not least one created by American experts.

Lukanov clearly understood that he could not convince his own people to commit to it. Likewise he would never be able to win the support of the opposition - even armed with a program like 'Rahn-Utt' their unwillingness to collaborate with the communists was unfaltering. These circumstances meant the efforts put forth by the American experts were doomed from the start. The framework for reform they presented to Lukanov in October, 1990 was meant to serve as an operating document but one that would only work if concrete figures, dates, and responsibilities were agreed from the start. They were not. Moreover, it is debatable whether Lukanov himself believed an American program could, in reality, be put to action given the state of political chaos gripping the country at the time.

According to Professor Ivan Angelov, the author of two chapters of the program and the man who coordinated the work between the American experts and the Bulgarian consultants on the project, he and the other members of the team were demonized by their own party for even taking part. In fact, it is difficult to find a program for economic reform in recent Bulgarian history which has been more openly despised and more aggressively discredited by the members of the communist party than the Rahn-Utt plan. To this day, this document has been blamed for all the failures and misfortune befalling the country since the fall of communism. Paradoxically, there has never been a more infamous document that was in fact so little understood. Those who spoke and still speak against the program are unlikely to have ever read it. And most of those who have are unlikely to have any understanding of what it aimed to accomplish or the instruments it offered to achieve transition. This suggests this group of people was simply against the democratization of Bulgaria full stop [*] - against the development of its market and against its union with the other, already-developed Europe.

The main topics of the Report

Privatization

The Report came to be known as Rahn-Utt. It built on a few basic postulates - the first two of which were Liberalization and Privatization. Liberalization of prices and privatization were not end goals in themselves. They were means by which to improve production efficiency, to stop the unnecessary wastage of resources and ultimately to increase the standard of living. These objectives were identified and listed at the beginning of the Report. The authors recognized that the overall success of the reform depended on the success of privatization.

The authors of the report argued that there is no recipe for privatization because history does not provide a road map for the transition from command to market economy. The report built upon the experience of Southeast Asia, Latin America and the experience of ex-socialist countries such as Poland and Hungary which had started economic reforms decades before.

An essential part of the privatization plan was the search for consensus amongst the political parties and the involvement of the people. The report concluded that it would be better to facilitate the purchase of shares in companies by the actual people working in them. The authors came up with the idea of offering interest-free loans with a repayment period of three years as means to incentivize people working in a company to participate in its privatization. Thus, it was believed if privatization was the key ingredient of reform poverty and suffering would never reach the kind of catastrophic levels seen in the mid-nineties. Unfortunately, the kind of privatization described in the report did not come to fruition in Bulgaria.

It is interesting to note how the report defined the purpose of privatization. „Obviously the main goal“ said the first chapter of the report „is to improve the efficiency and productivity of Bulgarian enterprises in order to improve the standard of living“. The report argued that privatization is the basis of the reform; that it affects politics and the economy because it is a „political process with economic consequences“. The idea of the report was for the Bulgarian population to get involved in the privatization. Chapter 1- „Action Plan for Bulgaria“: “Staff to actively participate in the privatization, to facilitate the purchase of shares by employees. In some cases, the whole enterprise can be sold to staff“. In fact, the most noticeable gap between what the report advised and what happened in reality was privatization.

Industry

One of the major projects described in the report was the creation of a viable and competitive industry. To do this, the country needed to be able to attract significant foreign investment. According to the authors of the report, this could be done by creating a free economic zone. The free zone would create jobs and the ability to develop products which would be able to compete on the global marketplace. The idea for such a proposal came about from examples provided by certain Asian countries which successfully implemented similar policies. It was thought this kind of competitive edge could partially come from Bulgaria's acquired advantages in the field of information technology.

Regardless of the strengths of its ideas, however, not a single attempt was made to fulfill even one of the solutions provided in the report in the period immediately following its submission. This was by no means the fault of the authors themselves. The report provided a clear recipe for the development of Bulgaria's industries, especially in regard to the production of chemicals, pharmaceuticals, electronics, metal extraction technologies, heavy machinery among others. The authors provided concrete proposals to achieve a high quality of production which would provide the industry with a competitive edge.

Agriculture

One of the most common criticisms of the Rahn-Utt report was that it omitted a plan for the development of agriculture. This was not in fact entirely true. The authors devoted an entire section of the report to agriculture - to the opportunities around the export of food stuffs and the supply of quality produce to its own population. Privatization was again at the base of this. But the kind of privatization required was one which would allow for efficient production. According to the report „Bulgarian agriculture has the potential to be an important source of foreign earnings and is able to produce a large quantity of quality food for the local population.“. Similarly, according to the report “privatization in agriculture should be done very quickly - by March next year (1991) to not fail the new season”.

The authors emphasized that privatization must be fair but effective. „With the privatization of the assets of the existing cooperatives must recognize the legitimacy of the claims of the original owners of the land. Together, however, must be considered the need to effective transition to modern forms of production”. Two types of possible privatization were discussed. The first one was restitution – returning land in real terms to the previous owners. This type was seen as fair but the report explicitly stated that it can take a long time and thus compromise the production process. Land fragmentation or the attempt to copy the proprietary picture from before collectivization qualified as a road to crisis in agricultural production. This kind of privatization was seen very briefly and for the authors it was only a theoretical possibility. In the other kind of privatization the sale was developed in some detail. The proposal of the authors stated that tenders should be announced and those who wished to participate could do so. 70% of the revenue would create a compensation fund for former owners. 30% would remain in the state. The financial plan provided that the state and the previous owners should get their money spread over a number of years to facilitate the purchase and to include more people in the process of privatization. Over the next five years the successful tenderer would be exempt from tax, so the 30% which goes to the state would, in reality, return to the producer. The authors realized that selling would present a certain degree of injustice but stressed that there is no other way to preserve the integrity and productivity of the land. To provide financial resources for privatization, the state must guarantee low-interest loans.

Unfortunately, nothing like this occurred in reality. In fact the opposite philosophy was applied in Bulgaria. So-called “liquidation councils” sold animals and equipment for pennies without any thought for the next season or the entire production. The land was divided in order to return to the borders before collectivization. This caused many lawsuits over land; many owners were unwilling or unable to cultivate the land. In the report it is clearly stated that the economic activity of the owners could be provoked and supported only if they have invested money in the property. The results of the privatization of the Bulgarian agriculture are thus quite pitiful. For many years there were many

acres of uncultivated land, low productivity, and non-competitiveness on the external and domestic markets. From a major exporter of agricultural products Bulgaria became a net importer of almost everything produced in agriculture. The only successful productivity of late has come from one area - the production of grain - and that is where most of the EU funds have gone today. The consequences of the short-sighted policy for livestock, vegetable and fruit production are painfully felt to this day. Again fault did not lie with the report itself.

Social policy

The section on social policy was central to the Rahn-Utt Report. Ensuring a constant supply of food, housing, and medical care for the people of the country would sit at its heart. The report stated that the income of the poorest section of society should be subsidized. It proposed tax rates to grow moderately but not to exceed 30%. There would also be certain tax advantages, depending on marital status and the number of children in the family. It advised another priority of the state should be the construction of housing and special attention was paid to the healthcare system. The report also recommended a sharp increase in the salary of medical professionals. Again, none of these ideas were applied in actual economic policy.

Conclusion

Today, 23 years after the fall of communism in Bulgaria, it can be said with a high degree of certainty that if the recipes and timetable provided in the Rahn-Utt plan were applied the transition to market economy and democracy would have been far smoother and more successful. Bulgaria would be much better prepared for EU membership and would not lag behind other Central European countries. The principles of a modern market economy and effective production lay in the basis of the report. The report attempted to show a way in which production could maintain market share and a competitive edge, a means by which to develop the industry and preserve agriculture, to reform the social sector, healthcare system and education. Its aims were to build and upgrade, not deteriorate or destroy.

For those with a short memory and lack of information, it is perhaps not difficult to draw incorrect conclusions and blame the Rahn-Utt plan for what occurred in the country during the past two decades. Inferring causality where there may be none has led to a negative perception about the plan amongst people in Bulgaria. It is clear, however, that the intention of its authors was to find the safest possible route for the country during a stormy and unprecedented transition. The advice presented in this report was not followed in a timely manner. On the contrary, many of the reforms introduced by politicians in the country were in direct opposition to the proposals of the report. For this reason much of it remained simply an untapped opportunity.

Interviews

Professor Ivan Angelov

In 1990, Professor Ivan Angelov was a chief economic advisor of Prime Minister Andrey Lukanov.

Something the people did not realize but that concerned experts at the time was that the second half of the 80s was characterized by a severe crisis in Bulgaria's economic development, although it's incorrect to use the word 'development' because that did not exist at all at the time. It was part of a wider, growing stagnation that encompassed the whole socialist regime.

Bulgaria which exported about 80% of its production of goods and services within the Comecon, 50-55% of which went to the Soviet Union, could not help but feel this stagnation. In the face of crisis Todor Zhivkov who, despite all his faults, had an uncharacteristic (for the time) appreciation for the need for innovation and the demand for finding solutions actually allowed certain individuals to be promoted and climb the nomenclature ladder in the hope that something can be done to tackle the decline. Although I never met him personally, I read the transcripts of Politburo meetings in which he joked about socialism - something that ordinary citizens were sent to prison for. But in fact underneath all that he was making a statement about the state of the economy and stagnation.

The purpose of the July concept was to introduce new ideas about ownership. The intention was to create an impression that workers in state enterprises have the ability to make decisions. It was thought that this would rekindle their interest (in the enterprises). Despite hostility from the nomenclature towards economic reform there was a small group of partisans in Bulgaria who agreed there was a need for a change.

This occurred even before Poland and Hungary introduced some of their own reforms. The goal was to create a false sense of security amongst the people that some sort of improvement would come - to make them believe that they are "owners or holders" by making small superfluous cosmetic changes. But it was too little, too late. In reality there was no motivation for people to actually work more and, therefore, earn more. World-renowned Hungarian economist, Janos Kornai, wrote a well-known book about the 'economy of shortage'.

This is very similar to what happened in Bulgaria. Even if you had money and worked hard to earn more at the end of the year there was nothing to spend it on in the kind of socialist society we lived in. If you wanted to build a house you had to wait 15-20 years, if you wanted to buy a car, again you had to wait 10-15 years. For luxury goods that you could buy from Corecom (the only department store selling foreign goods) you had to have foreign currency, you were not allowed to spend Bulgarian money there.

It is true Corecom supplied ordinary goods to meet the needs of the basic consumer too but if you wanted to buy more expensive, better quality goods you couldn't because they would be sold out within an hour of appearing on the shelves. Often the luxury goods would be bought out in advance by people with connections.

I myself tried to voice my concerns at a conference held on the 30th of April, 1985. I told them, "Radical economic reforms are needed. If these reforms are not undertaken socialism as a political and economic system will face demise.". This set the whole meeting on fire! The kind of things I heard back - curses, threats ...

What saved me was that when we returned to Sofia the official newspaper published an article by Gorbachev who underlined the exact same issues. They couldn't punish me for something Gorbachev himself confirmed. If that hadn't happened I would have been fired from the Economic Institute where I was Senior Fellow and they would have surely excluded me from the Communist party.

There were other voices calling out for reform too - Georgi Petrov, for example. And others in the nomenclature - David Davidov was another example; he was broad-minded, Boris Parvulov too, etc.

Party leadership realized that if reforms were to materialize they would lead to the end of the socialist party's control over the economy - control that was, after all, the alpha and omega of their doctrine.

Many people in our country spoke about the moratorium of 1990. It was a big issue. They mocked at Lukanov. But what actually happened was this: Until the mid-eighties our balance of payments was in satisfactory condition. We had a relatively large export and although we had a large expense for servicing the foreign debt things were fine. At the end of that decade external debt was around \$10 billion. Now the total gross debt of Bulgaria depending on the dollar-euro exchange rate is about \$50 billion. And I can't say that now the economy is much stronger in terms of export or in its competitiveness or in the ability to tackle debt.

In addition to this there was poor management and overreaching into giant, unsustainable projects like the power plants in Radomir and Russe. We wanted to impress with a super modern machine factory in Radomir equipped with Japanese technology. But we relied on an illusory market which never came to be.

We earned a lot from arms exports and from electronics exported to the CMEA. But gradually in those years and after the Geneva agreements, it was a calmer world situation. Certain conflicts were put to rest and the demand for weapons dropped. Environmental conditions were poor, however. And there was a drought.

All of a sudden from a net exporter of agricultural products Bulgaria became a net importer. All this led to deterioration of the balance of payments and less revenue in hard currency since there were greater difficulties in servicing debt.

March 31, 1990 was the due date for a consecutive payment of \$500 million. \$200-300 million remained in the foreign exchange reserves. This would not be enough, however. Luckily, with the help of the French government and some French banks Lukanov was able to gather a considerable amount of money. Interestingly, he arranged for a visit with Helmut Kohl in Bonn to ask for help in the form of a short-term loan. He didn't want to have to resort to a moratorium. Kohl was friendly to him and provided his personal business jet to take Lukanov to Frankfurt. In the presence of Lukanov Kohl spoke with several bankers from Frankfurt and asked them „to help his friend Andrei“. This bore some fruit, although not as much as hoped. The last part of the sum remained to be found. Lukanov had no choice but to resort to an appeal to Soviet leadership. A small part of their foreign exchange reserves were held in Bulgarian banks, so he asked to use them with the promise that in the next few months they would be recovered.

I've been present in Lukanov's office several times when he wanted to speak on this matter with Ryzhkov but he was never there. This is a trick big bosses play when they do not want to talk to someone they say they're not available. So Lukanov was forced to go to Moscow to meet with Gorbachev. But Gorbachev refused him straight away. And not only that - he withdrew the small portion of foreign exchange reserves that was held in the Bulgarian banks. After a day or two a call came from Kohl. He told Andrei, „Our friends in Washington have told us not to meddle in your work, which means we can't give you the money.“.

So now there was no money in the reserves and the deadline of March 31 was approaching. There was no alternative but to announce a moratorium. If Lukanov can be criticized for anything it's that he didn't do it earlier to avoid liquidation of our reserves. But of course it's easy to criticize something in retrospect. There was no alternative. I am confident that was the case. I was there, although I didn't make any of the decisions. The talks were led by the Chairman of the Foreign Trade Bank, the President of the National Bank Kolarov, and Lukanov himself. But I was witness to everything.

The situation then was extraordinarily serious - far more serious than the current protests now. Unrest then had spread all over the country. There was an atmosphere of desperation and frustration from the nation's experience in the three to four decades of socialism. But in fact it was not even real socialism - that never existed in our country. What we had was a totalitarian form of socialism and nothing more. Decisions were not made by the people; they were made by the establishment. In this sense there has never really been public ownership. In the tense atmosphere of the time - a combination of despair and resentment for the past but also of great hopes for the future people believed that it was the end of communism; that we had defeated

the regime. Some even believed Bulgaria would become the Switzerland of the Balkans.

It was demagoguery but people believed it.

The country was seething; demonstrations continued. People were caught up in the moment; they were not thinking about work or export. This caused a decline in economic activity and a drop in export revenue. Income declined and the economy virtually halted. Lukanov and his people were, in the meantime, desperately trying to figure out a way forward before the decline spiraled out of control.

We wanted to join forces with the leaders of the UDF to tackle the situation but they would have none of it. Then an idea came to us - it was a lucky coincidence - on the basis of a personal acquaintance to contact Richard Rahn, then chief economist at the U.S. Chamber of Commerce. It just so happened that one of the Bulgarians working at the Ministry of Foreign Trade told me and Bashikarov, then minister of foreign trade, that his wife knew a Finnish woman who worked for several Eastern European countries as a sales agent for the promotion of exports. The Finn, in turn, had been close to Richard Rahn. So we decided to contact him. The UDF did not want to work with us, so we thought if we involve the Americans in a last ditch effort we could then use it as a basis for approaching the UDF and maybe they'd be more open to hear us out.

With this in mind Rahn was invited to come to Bulgaria. He met Lukanov who instructed me to take professional responsibility for communication with the Americans - and with Rahn especially. I met Richard several times. I thought he was a very nice guy and so did all our mutual contacts. We agreed that he would organize a group of experts from American corporations and in circles of the U.S. government to develop a proposal for economic reform in Bulgaria.

Of all the numerous chapters in the report only two were written by our side and I was documented as the author. However, I can't take credit for their content. It was taken from a Memorandum of a letter of intent which we sent to the IMF and the World Bank when we applied for membership in these two organizations. In these chapters we outlined the state of the economy and the intentions of the Bulgarian government for the coming years. I do not know why in the Bulgarian version of the text these two chapters were not translated and some people thought they were a state secret. Nothing of the sort. These were our letters from the Bulgarian government addressed to the aforementioned institutions - the WB and IMF.

Rahn then organized a team of around 20 people. They visited Bulgaria several times, went to see some of the factories and plants not only in Sofia but in other towns too. I recall a very pleasant evening during one of these visits - they came back after another tour and there was a cocktail party at the residence of Montgomery who at the time was the second person in charge at the embassy. I remember that it was somewhere in the village of Simeonovo. We chatted and they said they were impressed by our highly skilled engineers. One of American managers even told me he would like to hire these engineers.

Others who had been to visit another factory - the one for mechanical tools in Sofia - were also impressed. One of them said to me, "I have been in this industry for 30 years and I know the state of these plants around the world. Your plant is among the most modern I have ever seen".

The Americans confirmed that if their managers took control of these plants they would become competitive to the rest of the world. And there's something else I'd like to mention here: at the time we were sort of in the situation of the German officers who surrendered in World War II. Could you imagine a German officer imposing conditions before signing his surrender? It would have been absurd. This is analogous to the situation we faced back then. We had a meeting at the Council of Ministers with 5-6 people from the U.S. team. Under Lukanov's orders I told them and Richard how we imagined the report and asked them what things should be reflected in it. We asked for 15 points - prerequisites from our side - to be included. This was meant to be for the protection of the most vulnerable segments of the population. When I gave it to him Richard said, "Yes, the English expression for this is 'a social safety net'". Other demands we included were changes to the banking system, equality between state, cooperative, and private property, for the state to play an important role in natural monopolies, workers to participate in privatization, health system to remain broadly stable with some improvements similar to the education system and so on. There were fifteen all together. On the whole, our requests were accepted and appeared in the report.

Some people have asked me whether this led to the situation we are in now and the disasters that struck the country afterwards. My answer has always been, no. If the plan had been implemented properly Bulgaria would not be in the state it is now.

How it all began? Well, they did most of the work. We held a meeting to discuss the rough draft prepared by the Americans. From their side about seven or eight people in leading company positions were present. They expressed genuine concern over the problems facing Bulgaria. It was incredible for us to witness such big, important people willing to deal with such a small country like ours.

This cooperation was largely constructive. Participants from our side were two groups - economists from the left side of the political spectrum and the supporters of the UDF. The whole group was about twenty-five people split equally between left and right.

When the Americans came here for intermediate coordination of the text they had meetings with us, a group of economists from the BSP, which were held at the Council of Ministers and the Ministry of Commerce in the hall on the ground floor. In this team the majority of the people from the BSP were from the Institute of Economics.

Conversations were always professional if not always profound because quite a few of my colleagues at that time did not speak or understand English well enough.

When the text was ready the Americans suggested four experts - two from the BSP and two from the UDF - to go to the U.S. I was head of the group but both groups had virtually full autonomy and entirely different programs in the U.S. Members of the group included Emil Hursev and a young man who later became ambassador in the U.S – Ognian Pishev was his name. Paparizov was meant to come but a prior commitment held him back.

We spent two days in the U.S. Chamber of Commerce discussing the text in the presence of the American authors. We shared our opinion completely professionally - no politics were involved - in what was a very amicable atmosphere. There is one other detail worth mentioning - when the plan was ready both Rahn and Utt came to Bulgaria to share it with us. We held a meeting at the Council of Ministers in the lobby. Andrey Lukanov, Petar Beron, Petko Simeonov, and myself were present.

In my opinion, Lukanov appeared to have friendly relations with Beron. Lukanov told us, “We have the plan, now let's build on it. Let's create a working group to develop an operational project for reform in Bulgaria”. There wasn't supposed to be a left and right side. The aim was to be the group that works together for the good of the country.

But Beron would have none of it. He said, “Andrei, even if it's a brilliant program we will never work with you. We want to take power and make our own reforms”. I guess, politically, there was logic in his decision. If I were in his place I'd probably have done the same. In those days the political climate favored the UDF. They knew it was only a matter of time before the old regime collapsed.

In this sense everything Lukanov did - the whole experience with the Americans, them preparing the project, trying to unite left and right, trying to work under a common cause for the benefit of the country - it was all in vain.

A lot has been said about the Rahn-Utt plan. There have been numerous accusations directed towards it and unfortunately also towards us - the Bulgarian economists who participated in it. It's important to note, however, that we were not the authors of it; we only edited the material where it needed to be and participated in discussions around its content. The authors were the Americans. We asked them to include the fifteen points we had prepared and they agreed.

In my opinion, the Rahn-Utt plan provided a much better way to manage the Bulgarian economy and reform compared to what was later imposed on us by the IMF and WB. They simply dictated their orders to us while the Rahn-Utt plan was the product of mutual, professional collaboration. Unfortunately, it was simply not put to any use.

Richard Rahn

In 1990 dr. Richard Rahn was a vice president and chief economist of the U.S. Chamber of Commerce, the world's largest business federation, and executive vice president and board member of the National Chamber Foundation. Currently Richard is Senior Fellow of the Cato Institute and the Chairman of the Institute for Global Economic Growth.

Q: When and why did you come to Bulgaria and how did the project idea come about?

A: I had worked with a Hungarian transition team in 1988 and 1989 and shortly after the transition in Bulgaria, early 1990, I was invited to Bulgaria to give a speech on economic transition. During the few days we were there we had discussions about what Bulgaria needed to do and the Lukanov government asked me to put together a team, such as existed in Hungary and a number of other countries and I agreed to do so.

Q: Who were the sponsors of the project and how was it funded?

A: The National Chamber Foundation, a private U.S. foundation affiliated with the U.S. Chamber of Commerce, was the sponsoring entity, and Dr. Robert Kriebel, world known entrepreneur, put up some of the original money along with the National Chamber Foundation, and that's how it got started.

Q: How did you manage to organize the project?

A: My colleague Dr. Ronald Utt and I sat down and tried to figure out which were the key sectors of the economy we needed to look at. We looked at the experience in some other transition countries and what they were doing. From that we started building an outline and agenda to work with economists and others in Bulgaria to bring about the kind of a high-growth, pro-market transition they needed.

Q: So the initial report was delivered to Prime Minister Lukanov in October 1990. Were you involved in any Bulgarian reform ever after that?

A: Yes, extensively. The initial report was just our starting point. Many of our team members continued to work with our counterparts in Bulgaria. I particularly worked more on the financial side; money and banking. I had urged the Bulgarian side to introduce the currency board back in the original report and thereafter. I hadn't made much progress. So I brought Dr. Beryl Sprinkel who had been President Reagan's Chairman of the Council of Economic Advisors, Sir Alan Walters who had been Margaret Thatcher's chief economic advisor and Professor Steven Hanke, well known U.S. economist, to Bulgaria and tried to convince the leaders of the Central Bank and the government to establish a currency board. That was in early 1991. Unfortunately Bulgaria had to go through another hyperinflation before finally adopting the currency board in 1997. A number of our team members continued to work in areas of their specialty with people in the Bulgarian government and the private sector.

Q: When you first arrived in Bulgaria what was the situation you found, both politically and economically?

A: Economically it was a disaster. They were going through the first of the high inflations, the currency was almost worthless. I remember the very long lines of people trying to get basics like milk and bread. The black market was growing to meet basic needs that were not being met by the state stores. There was great deal of poverty, and it was really rather unpleasant. Now when I look at Bulgaria – there has been a remarkable transition. Bulgaria is now a normal European country. Almost the whole Black sea coast has been rebuilt. It is as modern as any area that you can find in the world. That wasn't true 24 years ago.

Q: Did you receive any assistance from the Bulgarian government?

A: When we worked out our understanding about the transition project, the U.S. side (again, funding came from the private sector, - initially there was no U.S. government funding) covered the international transportation costs, and many out-of-pocket costs. The people who were involved from the U.S. side were all volunteers, who took time from their regular jobs.

For instance I continued to receive my salary from the U.S. Chamber of Commerce, and Dr. Utt received his salary from the National Chamber Foundation. But we didn't receive any extra compensation. It was something that the U.S. private sector was interested in doing, so that is where we got our support. The Bulgarian side was not able to supply a cash contribution at that time, and we didn't expect any. The Bulgarian government did, however, supply the local translators, facilities for our meetings, hotels and eventually including the Boyana Complex.

Q: How long did the project take?

A: It started in late spring in 1990. The original report was delivered in October 1990, but the work continued after the first report. There were many trips for some of the participants, for a number of years after 1990, depending on their area of involvement. For instance, Professor P.J. Hill, a U.S. agricultural economist, continued his work several years in the agricultural sector; Steve Hanke was involved for many years on monetary reform; Dr. Utt, Mark Bloomfield and others, including myself, continued the work. So we all had separate roles and, worked not merely as a team but also in our areas of specialty with our Bulgarian counterparts. For instance, Peter Wallison, who has been General Counsel of the U.S. Treasury and President Reagan's Counsel at the White House, worked with us to do a proposal to set up a free market area or special economic zone near Varna, as a demonstration project. He wrote all the legislation for that proposed project. He did it totally as a volunteer (again for no compensation). It is still a wonderful piece of model legislation on how to establish a free zone. (A copy of his proposal is in the appendix on this report).

Q: Did the Bulgarian government implement any of your suggestions and proposals?

A: They implemented a few, at least in part - the land restitution, freeing markets by getting rid of most of the price controls, and abolishing many regulations. But in many other areas they were very laggard, particularly currency reform which was key. There was still too much corruption in the court system and that was a big disappointment to us that there wasn't what was considered - an honest, objective judiciary. There was continuing corruption. But eventually things improved - for instance the currency board in 1997 (unfortunately the Bulgarians had to go through another 7 years of hyperinflation before we got the currency board in) which finally provided a very stable currency and very low inflation. That was one of the keys to having a sound economy.

Q: How do you rate the state of Bulgarian economy today?

A: In many ways it's quite good. All economies have problems. I know there is a lot of dissatisfaction and unhappiness in Bulgaria, but compared to the way it was, it is night and day difference. Bulgaria now has the lowest debt-to-GDP ratio, along with Estonia, in all of Europe. Fiscally the country is in very good shape, having the flat tax -- and, again, the Institute of Market Economy really deserves a huge amount of credit for helping push that through. Over the long run I am very optimistic about Bulgaria.

Q: What was the role of the Bulgarian economists in your team?

A: We had agreed that we will have a Bulgarian counterpart team to the U.S. team. At that time there was great political discord in Bulgaria. So the Lukanov government had selected a number of people, and the opposition parties also selected a group of people. So we had three groups -- two Bulgarian groups and a U.S. group. At that time there was a great deal of tension between the two Bulgarian groups, much more than with the U.S. group, and part of our time was trying to mediate between the Bulgarians to build a consensus report. Eventually we got there but it took a lot of discussions and give-and-take. For the most part our relationships with the Bulgarian teams were very good, and we developed strong friendships.

Ventzislav Dimitrov

In 1990 Ventzislav Dimitrov was Member of the Grand National Assembly and Chairman of Budgetary Commission in the Parliament.

Bulgaria's economy in the late communist period was in deep crisis. The crisis had both political and economic reasons, some of which included the exodus of Bulgarian Turks in 1989 and the termination of commercial contracts with traditional partners such as the Arab countries.

Bulgaria had significant balance of payments difficulties coming from decreasing export and declining revenues in hard currency. This affected the whole economic situation of the country.

Some believe the Communists used the short transition period to rob the entire foreign exchange reserves of the country. I have to say that in the early nineties the hard currency reserve was already quite small compared to the four-five years before that time. Then the moratorium was announced but we didn't have enough knowledge of the situation to determine whether it was justified or not.

The Communist Party was renamed to 'Socialist'. For the opposition - the UDF - it was important to have a program for transition to market economy. Both sides were preparing this. But it's debatable whether we were ready as a country. I think that the BSP had people who wanted to make this transition happen but the membership made it difficult for them. So Lukanov's second term in 1990 selected during the Grand National Assembly ultimately failed to make this transition happen although it had the means to do it (in the form of the Rahn-Utt program).

On the question of the program Rahn-Utt and how it impacted the Bulgarian transition I can say the following: The program was made by American and Bulgarian economists - one I'd like to mention in particular is Professor Angelov. The Americans wanted to teach us about market economy and how to implement it.

Prior to this plan we had several other programs for transition that were integrated into the program of the UDF. The only thing that BSP ever presented, I think, was a program by Lukanov in October 1990 when he claimed the ideas in it were taken from the Rahn-Utt report which was not true.

Professor Angelov claimed they had a program that numbered forty-one pages and after the Rahn-Utt part was included it became sixty pages. In this program there were good things such as privatization, market economy, and so on. But there was actually no intention to implement it. There were no specific measures or terms; it was all talk from the BSP.

There are people who write blogs on the internet, probably not many but who do it often - people who form the so-called "hate phenomenon" which undoubtedly increases their influence. They believe that the program Rahn-Utt was created to destroy Bulgaria. This is utter nonsense.

Even if the program didn't exist the outcome would have been the same. This program did not have any influence on the development of the country because it was never implemented. But at least it sparked conversation around what market economy actually is and how it should be used.

When Lukanov's program came out, as they say, 'decorated' with the findings from Rahn-Utt the BSP didn't really give it their full attention. This happened only the following year when the UDF and MRF took power and managed to pass a law that confiscated some of the Communists' property.

What we underestimated in all the programs that surfaced during that time was the looting of Bulgaria. We knew that the BSP would do everything possible to save their own skin. But the advisors who'd visited us never warned us about the power of money; about possibilities for corruption, about any of these things.

If someone asked me now how to transition to market economy, I'd know what to tell him; I'd warn him about all the dangers we went through. It was unfortunately the case then that all the countries of Eastern Europe began the transition at the same time and could not exchange experiences; best practices and information.

The West was oblivious to our problems. When the former director of the IMF Camdessus came to Bulgaria he was embraced by Vasil Kolarov, the man who managed the BSP's money and was chairman of the National Bank. How were we supposed to introduce market economy when the bank was in their hands? They didn't want an independent bank.

Later we had an independent central bank but we didn't realize that coexistence between the public and private sectors was extremely dangerous because it allowed for a huge transfer of assets, revenue and profits from the public sphere to the private.

The main controversy about so-called 'shock therapy' was whether prices would be released gradually or suddenly because it was not clear what would happen. I even remember that the government of Dimitar Popov introduced free prices and yet Ivan Kostov advised the mayor of Sofia, Karakachanov to issue coupons. And at some point in January 1991 coupons were indeed issued. As the Finance Minister, Ivan Kostov did not know when prices would be liberalized, so there was no need for coupons. He thought he would need them but they suddenly became worthless.

Privatization created discord even among the leaders in the UDF. How was privatization supposed to start? Should they begin with small or large-scale privatization? I remember we were gathered in the Economic Policy Committee with its chairman Asen Michkovski, Alex Djerov (who was chairman of the legal committee) and Joro Markov and we were arguing about how to make small-scale privatization - that was one of the first laws. Then Kostov and Ivan Pushkarov, one of the government ministers, arrived. Kostov said no to the return of property but to give them 30% of the cost instead as they do in Hungary. I said, "Ivan, you are a minister in the UDF and MRF cabinet. Open the program of the UDF and take a look at what it says. It says that we will return property. That's the moral thing to do, when you promise something – you must do it."

In Bulgaria privatization started very slowly and hesitantly. There were things like "mass privatization" at the time of Zhan Videnov which was supported by Ivan Kostov and Alex Bozhkov and so-called worker-management privatization but it seemed to me that these were two major errors in the transition process.

We should have approached it in a different way. I had a proposal myself but it didn't win any support, even from my fellow UDF members. I suggested that a portion of the proceeds from privatization should be transferred to the health and pension fund. It was clear that the so-called "compensatory papers" discussed at the time would enrich not the owners but the brokers and that's exactly what happened. A similar situation unfolded with mass privatization.

You can't force a man to be an owner. If you are not ready you will get rid of those pieces of paper quickly and for little profit. That's exactly what happened. There were brokers who bought shares cheaply and started playing on the wholesale market. That was one of the problems of privatization; it plundered the Bulgarian economy. We never agreed with the concept of compensatory papers but they were nonetheless pushed through by a minister of the UDF called Louchnikov. He probably thought that was the best way forward.

In my opinion, the Rahn-Utt plan served as a valuable piece of information. Nothing more. A program can only be actioned when it serves the interests of a particular political party. This did not happen and the program thus never came into effect. Therefore, those who say that the program robbed Bulgaria have no ground to stand on because it was never implemented into the economy by any political party.

Ronald Utt

In 1990, Ronald Utt was a vice president of the National Chamber Foundation and worked closely with Richard Rahn to plan, finance and execute the Bulgarian transition project.

Q: How did you and Richard Rahn decide on which issues to deal with?

A: I think there were three ways we did this. One was simply based on our experience in Eastern Europe already. Richard was in Hungary, both Richard and I worked with the Heritage Foundation in Estonia, where we met some counterparts. So it was a mini version of what we ultimately did in Bulgaria. So we had a good idea already of what major deficiencies were and what areas needed to work in order to enhance the transition from a socialist economy to a private economy. This was one way. The second way, was before we did anything, Richard and I, and Mark, went over for a series of visits taking almost a week to meet different people in ministries, meeting people of both sides of the political spectrum, in government, out of government and got their sense of what they felt the deficiencies were, where their strengths were. And then the third point was after we digested all this and came up with lot of ideas, we then had a mission coming from Bulgaria led by Ivan Angelov and four economists with him. We met for about three or four days in a hotel conference room, where we hashed out what was doable and what was not. A lot of these had to do with priorities, there were an enormous amount of things Bulgaria needed but there was only so much we could do at the time. So the idea was to come up with a dozen or so top issues that were the most important for making this transition.

Q: How did you and Richard select the scholars and other participants to work on the project?

A: Well, once we had the list of issues we used a lot of our contacts in the U.S. that we knew and in areas where we were sure who the leading scholars were. We talked to other people to understand who is good at computers, who is good in agriculture, who is good in property rights. We ended up with a list of people that we thought could do the job. Then we identified people that we could convince to drop what they were doing, work for no compensation, take a visit to Bulgaria, perform the work and then come back and write a chapter. And all understood the deadlines. We found people that were willing to do that; who were enthusiastic about that. It was fun working with them.

Q: You were heavily involved with the early privatization efforts in Bulgaria- even after the Report was completed. What were the biggest challenges in privatizing Bulgaria?

A: The challenges in Bulgaria were pretty much the challenges we had in almost every part of the World, including in the U.S. when it comes to taking something out of the government and into the private sector. Government gets comfortable with where it is; it is a monopoly; it has no competition, people don't have to work very hard. So moving that to the private sector induces fear and concern among the work force, among the managers, among the consumers – the prices will go up, I will lose my job, I will be replaced, Western corporations will take us over, force us into different standards and things like that. There is lot of fear from the unknown there and a warm embrace of the status quo, which I think is typical for the human condition; not unique to Bulgaria. What was unique for Bulgaria and probably common in most of the similar countries like Poland, Romania, Hungary, is that a lot of companies were simply so obsolete in terms of the production process, the facilities, the technology, the skills of management, the skills of the workers, that the products they produced were simply uncompetitive. They couldn't sell anything, so the question was, how do we, in an orderly fashion, transition all of these resources to more productive parts of the economy.

It was a complicated matter to go through and identify things that could in fact be marketable to the West. Things that change rapidly, technology that changes rapidly.....

Q: How would you rate the role of the Bulgarian participants in the project?

A: I think very well; we had good relationships with them. I made a total of seventeen visits in Bulgaria after that and working closely with the Ministry of Industry and helping them come up with a process for privatization, identifying factors- how do we do this with various things, do we offer shares, do we do it with the employees, do we seek an outside investor. Or just sort of come up with ways in which we can make the judgment - the best mechanism to change the particular company and move it to the market place.

Q: What were the conditions when you initially went to the country?

A: Pretty bad. In my visits I used to bring food. I made quite a few friends, especially in the journalist community. It was obvious even people that were fully employed with professional jobs were having a hard time putting food on the table. So if I had some spare room in my suitcase, I would bring over canned ham, diner dishes and they just loved them. So it was pretty bad during that period, but I think it quickly recovered.

Q: And how would you rate it today?

A: I think it made a great deal of progress. There is a long way to go. It is a difficult transition coming from where they were to where they want to be, but I think it is moving as smoothly as possible.

Boyan Slavenkov

In 1990 Boyan Slavenkov was an economic advisor in the cabinet of President Zhelev.

At the end of the eighties the Bulgarian economy crashed. It lost Russian markets and suffered from huge debt (I think it had reached \$10 billion) which was practically impossible to service. At the time we could sense the absence of competitive exports and receipts of currency, the deficit swelled in the state budget, 40% of the companies worked on grants, unemployment was on the rise.

I remember seeing a report from the WB predicting unemployment would reach two hundred thousand by the end of 1991. At that time unemployment was about half of that as confirmed in the Rahn-Utt report.

This was a structural crisis comprising disintegration of the relationship between state-owned enterprises, unwillingness to work, inefficiency, and lack of motivation for reconstruction. Luknov's communist government didn't have the support of the Western powers and global financial institutions.

I had a visit with Lukanov to the Soviet Union and attended talks with senior party leaders. It was only during conversations with Yeltsin that I was not allowed to be present. But Lukanov's whole philosophy at these meetings centered on strengthening the relationship between Bulgaria and Russia. By cutting the country off from external financing from private commercial banks which would inevitably lead to a lack of access to cash Lukanov bound Bulgaria to Russia even further. This is my deepest conviction.

He wanted to use the Rahn-Utt plan purely for political reasons - that's why he failed to take action and utilize it. That's why my colleagues in the UDF and I went against it despite the fact we supported its ideas. In Lukanov's hands it would have become its own antipode; it would have discredited the reforms.

Moreover, the Rahn-Utt report was not written as a program but rather as a guide for transition to market economy. Some of us never even read it fully so we didn't know this.

At that time I worked at the Institute of Economics at the Bulgarian Academy of Sciences like most of the Bulgarian participants. I do not feel very sympathetic towards the fact the program failed - not because I don't agree with it, on the contrary - I liked it; it was very educational and it was written by the best economists from a nation with one of the most successful market economies and democratic institutions. But I wasn't one of the authors. My contribution began and ended with a ten-minute conversation. They asked me if the Bulgarian people had a sense of entrepreneurship; whether I think farmers would want to return to their lands and whether they'd be willing to process it. Things like that. I guess they talked to other economists about the same issues.

The program and the recommendations were an expression of their views for the economy guided by the transfer of experience from other countries which they had worked with. There were many interesting ideas in the report that were not used in Bulgaria.

In addition to this, the report was not a program. I agree with what my colleague Dimitrov said. This is because no Bulgarian government tried to turn the report into an operating program. It had no deadlines or means of implementation.

I did like the chapters on electronics and machinery. The report's proposals built on the achievements of the country. For example, the plant in Radomir worked at only a small portion of its capacity with imported equipment for millions. The same situation was at ZMM Sofia and other big industrial plants. The managers had to guarantee foreign participation or some sort of consortium of German companies to manage the plants and compete on the world markets. They had to improve their marketing strategy, etc.

In any case the program did not ask for privatization and selling at any price. To operate such a program it should have been timed and financially secure. There was no process or a set list of actions to be fulfilled. There weren't any financial resources needed for the program to work. Rather, the program was a philosophy; a methodology and mindset which made it very valuable for us then and it still is, even today. We learned from it.

All governments come with their own interests and political resources but what the program needed in order to be realized was support and will. I really liked an expression I heard from Ronald Utt at the time (I quote it often to my students), „Privatization is primarily a political action with economic consequences“. You need the courage to make a reform like this. I seem to recall Lukanov and his people speaking of „democratic socialism“. They wanted the privatization of enterprises to be made by directors as social democratic transformations involving workers and preserve the nomenclature of the enterprises.

What hindered the Rahn-Utt program and its application was the political instability in the country at that time. To implement strong privatization you must feel the support of the population.

Additionally, if the reforms in Bulgaria had followed the program the process of transition would have been faster and I think at a lower social cost. For example, privatization was delayed due to the adoption of the law on restitution supported by many politicians at the time. This law created the rentier capital in Bulgaria. If we had started with at least the first stage of privatization, the so-called small privatization, we could have used this inflationary potential - it was huge then. In terms of national income the equivalent of GDP was about 30 billion BG Lev and the population's savings were around 28 billion BG Lev. This resource could have gone towards initiating small-scale privatization in order to restore the self-confidence of the population. That did not happen. Liberalization of prices followed by the collapse of many banks... it turned out there was no capital in the population for true privatization. At the end we created degenerate forms of privatization, such as mass privatization or worker-management buy-outs. This type of privatization catered to the interests of those who were close to the government. This situation created the oligarchic groups and circles that govern Bulgaria today.

Ultimately the Rahn-Utt program was never implemented. No government made use of it. Nor did any government support it politically or financially. It seems to be a form of pathology in Bulgaria that governments deny everything suggested before them and follow the interests of those that put them in power.

Again, if the program had been implemented it would have involved a quick and less painful process leading to normal economy and interaction between economics and politics.

The Rahn-Utt program was demonized by some extreme leftist groups who think they see it as American influence. They call it the „American plan for the destruction of Bulgaria“. They see it as the battle between Moscow and Washington and the penetration of American influence. This is their conspiracy theory. They do not understand that market economy established itself all over the world.

In reality, we had no choice but to take what worked in other parts of the world. Critics who accuse us purport that we were traitors to Bulgaria. But the alternative would have been what? To follow the model of the Kremlin with their rogue state capitalism or the Chinese model, or the North Korean model?

Mark Bloomfield

In 1990 Mark Bloomfield was President of the American Council for Capital Formation, a nonpartisan, business-backed, non-governmental organization that advocates and engages economic education and research on growth economic policies. He still holds the same position today.

Q: I understand that you lived for a time in Bulgaria, while your father was a U.S. diplomat. Did that experience influence you in wanting to be a part of the Transition project and if so, how and in what way?

A: I definitely did, because I had very fond memories of Bulgaria, it is a beautiful country, great history and great potential. So, given my background in politics and economics, I welcomed the opportunity. I was lucky because one of my closest friends is Richard Rahn.

Q: How did you get involved in the project and what was your role?

A: I think Richard just approached me and it was sort of natural, because I spent some time in Bulgaria and followed the history a little bit. I think my role was backing up Richard in general terms, but I was also involved in the tax component, because that's where we spend a lot of time in my organization.

Q: You have continued to be involved in Bulgaria since your time with the transition. Why and what have you done in Bulgaria in the years since the transition?

A: Well, I was very intrigued by the transition but there was also a personal story. In the course of my visits I met my wife who was a French expat in Bulgaria. So I was involved personally, but I was also very intrigued professionally in what was happening in Bulgaria.

Q: What conditions did you find in Bulgaria when the project started?

A: It was a poor country emerging from a dictatorship and it faced transitions in politics, civil society and the economy.

Q: What was your role in tax reform?

A: Taxes is a key government policy and what I did, with the help of others, was to identify Dr. Charles McLure, who was one of the leading scholars employed by all international organizations to reform the tax system. I remember visiting with the existing finance minister, just asking fundamental questions like "what is your tax system and how is it working"? It was very difficult to find out, because there was no free market to determine profit and loss. But it was a very compelling experience.

Q: Were you involved at all in providing any advice in terms of the political side of things?

A: I was, and ironically it was with both the regime of Andrey Lukanov, who was trying to turn an old communist party into a social-democrat socialist party and at the same time with the SDS, which was the emerging democratic party. Unlike other countries where they have a long history of dissent, this was a new experience for them and it involved basic things like how you set up political parties, election reform, the role of mediating among various interest groups....

Q: What happened when the Report was prepared?

A: Well, after the Report was prepared we continued the fascinating story of the Bulgarian transition. I would go to Bulgaria on a personal relationship, because of my wife, but would also engage with, whether it be the Slavy show on TV, or whether meeting political leaders or civic leaders, encouraging the progress along the lines of our report but primarily political, civic society and economy.

Q: At the time when the Report was finalized, did you feel that it would be implemented by the Bulgarian government?

A: I think there was to a large extent chaos and I think it was very much unknown. I felt very good because it was at least a benchmark and outline of what needed to be done. I think it was a miracle in some way that Bulgaria was able to go from the bottom to a European country. My major concern, then and now, as I was involved in advising various people, is the rule of law. I think that is still troublesome, because unless you have a rule of law your political reform and your economic reform will suffer.

Q: What relationship did you have with the Bulgarian government and the opposition in Bulgaria?

A: I think it started on a professional basis during the Report but subsequently I would travel to Bulgaria almost every year and would renew those friendships. I think I was both a formal advisor and friend, whether it be to the SDS or to the Socialist party or other emerging institutions and business organizations.

Q: What about your access to information. Were you provided with the necessary information to work with?

A: I think that's always suspect. Obviously the government gave us what they think it was in their interest and there was a backup from the opposition, so yes, we had information, but quite frankly some of the needed information simply did not exist.

Q: Can you tell us one of the more memorable stories that happened in Bulgaria?

A: My last day in Bulgaria in 1962 as a child- the night we left, a gentleman who actually lived above us and obviously was an employee of the security services, came to us in the middle of the night and said – I hope that someday my child and your son (he was talking to my father), can meet in the open and can have a good future together.

**Преходът, който не стана така,
както бе замислен**

Автор: Красимир Лаков
Превод от английски език: Роман Рагков
Дизайн: Рекламна Агенция НЕДА ЕООД
Печат: Класик дизайн ООД

ISBN 978-954-8624-38-1
София, 2014

**The Transition That Never Happened:
At Least Not The Way That Was Recommended**

Author: Krassimir Lakov
Translation from English: Roman Radkov
Design and prepress: NEDA Art Ltd.
Print: Classic Design Ltd.

ISBN 978-954-8624-38-1
Sofia, 2014